

מדרש אגדה

ספר דברים

מאת שלמה באבער

אתר דעת

תשע"ז

מהדורה מעוצבת

בידי זהבה גרליץ

על פי דפוס וינה תרנ"ד

התוכן

3	פרשת דברים
3	פרק א
15	פרק ב
17	פרק ג
17	פרשת ואתחנן
21	פרק ד
23	פרק ה
25	פרק ו
26	פרק ז
27	פרשת עקב
28	פרק ח
29	פרק ט
30	פרק י
30	פרשת ראה
30	פרק יא
31	פרק יב
33	פרק יג
34	פרק יד
36	פרק טו
38	פרק טז
40	פרשת שופטים
41	פרק יז
43	פרק יח
44	פרק יט
45	פרק כ
46	פרק כא
47	פרשת כי תצא
47	המשך פרק כא
50	פרק כב
52	פרק כג

פרשת דברים

פרק א

[א] אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל. כתיב: לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים [כיום הזה] לאיש יהודה וליושבי ירושלם (וכל) [ולכל] ישראל הקרובים והרחוקים בכל הארצות אשר הדחתם שם במעלם אשר מעלו בך (דניאל ט ז).

אמר ר' תנחום בר חנילאי: בשעה שיצאו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, באו אומות העולם וטפחו לישראל על פניהם, ואמרו להם: יש לכם אלוה כזה ואתם משתחוים לצלם, ואמרו: לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים.

ואמר רבא אמר ר' יוחנן: מפני מה לקו ישראל באיכה?

מפני שעברו על שלשים ושש כריתות שבתורה, כמו ששנינו הבא על האם, ועל אשת אב, ועל הכלה, והבא על הזכר, ועל הבהמה, והבא על האשה ובתה ועל אשת איש, והבא על אחותו, ועל אחות אביו, ועל אחות אמו, ועל אחות אשתו, ועל אשת אחיו, ועל אשת אחי אביו, ועל הנדה, והמגדף, והעובד עבודה זרה, והנותן מזרעו למולך, ובעל אוב (וידעוני) והמחלל את השבת, וטמא שאכל את הקדש, והבא אל המקדש טמא, והאוכל חלב ודם, נותר ופיגול, השוחט והמעלה בחוץ, והאוכל חמץ בפסח, והאוכל והעושה מלאכה ביום הכיפורים, המפטם את השמן, והמפטם את הקטורת, והסך בשמן המשחה, הפסח ומילה במצות עשה.

שאלו לבן עזאי: דרוש לנו דבר אחד מן הקינות,

אמר להם: לא גלו ישראל עד שכפרו ביחודו של עולם, ובעשרת הדברות, ובמילה שניתנה לעשרים דור, והחמשה חומשי תורה, מנין איכה, הדא הוא דכתיב: וישליכו את תורתך (נחמי' ט כו), לפיכך מקונן ירמיה ע"ה עליהם איכה.

את מוצא עד שלא חרבה ירושלם היה ירמיה מזהיר על ישראל תנו לה' אלוהיכם כבוד בטרם יחשיך (ירמי' יג טז), עליכם דברי תורה ודברי נבואה בטרם יתנגפו רגליכם וגו' (שם), וכיון שלא שמעו התחיל בוכה ומקונן עליהם ואמר: על ההרים אשא בכי ונהי (שם ט ט): כתיב: ואנו ואבלו פתחיה (ישעי' ג כו).

אמר ר' אבהו: אנינות מבפנים ואבלות מבחוץ. ונקתה לארץ תשב (שם שם). נקיייה הייתה מדברי תורה ומדברי נבואה, נקיייה מצדקות וממצות וממעשים טובים, לפיכך לארץ תשב, כמו שכתוב ישבו לארץ ידמו וגו' (איכה ב י).

אמר ר' יהושע: וזכור את בוראך בימי בחורתך (קהלת יב א), הא כל הנבואות הקשות והרעות לא באו עליהם אלא לחורבן בית המקדש, וכיון שלא שמעו לו והקישו את ערפם, והעיזו את פניהם, נהפכה להם מדת הרחמים למדת הדין כמה דאת אמר: והמה מרו ועצבו את רוח

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 4

קדשו (ישעי' סג י), וכתוב: כי קול [נהי] נשמע מציון וגו' [כי עזבנו ארץ] (ירמ' ט יח), ארץ זו תורה, דכתיב: ארוכה מארץ מדה וגו' (איוב יא ט): וכי השליכו משכנותינו (ירמ' שם). אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכתוב: בושנו כי שמענו חרפה וגו' (שם נא נא), זה תשעה באב, כי באו זרים (אל מקדשי ה') [על מקדשי בית ה'] (שם שם), מקדש אין כתיב, אלא מקדשי [בית] ה', זה חורבן בית ראשון ובית שני, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבון העולמים כרו לי זדים שיחות אשר לא כתורתך (תהלים קיט פה).

בתורה כתיב: אם על בנים (בראשית לב יב), ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח)

וכאן כתיב: אם על בנים רוטשה (הושע י יד).

בתורה כתיב: ושפך את דמו וכסהו כעפר (ויקרא יז יג),

וכאן כתיב: שפכו דמם כמים סביבות ירושלם וגו' (תהלים עט ג),

הוי אשר לא כתורתך, השיב אותם הקדוש ברוך הוא מה אעידך מה אדמה לך (איכה ב יג), כמה העדתי בכם, כמה נביאים שלחתי אליכם ולא שמעתם. ומה אדמה לך, לאיזה אומה הקפתי עליהם ענני כבוד, וקרבתני אותם לפני הר סיני, ונתתי להם את תורתני. ומה אשווה לך (שם), למי אשווה אותך: כי גדול כים שברך נביאיך חזו לך (שם שם יד). כלומר התעו אותך.

במדבר כתיב: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד),

וכאן כתיב: כל עמה נאנחים מבקשים לחם וגו' (איכה א יא).

במדבר כתיב: עלי באר ענו לה (במדבר כא יז),

וכאן כתיב: דבק לשון יונק וגו' (איכה ד ד),

במדבר כתיב: פרס ענן למסך (תהלים קה לט),

וכאן כתיב: חשך משחור תארם (איכה ד ח),

במדבר כתיב: תביאמו ותטעמו (שמות טו יז),

וכאן כתיב: שלח מעל פני ויצאו (ירמ' טו א),

ומי גרם לך לכל זאת?

דרכך ומעלך.

אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבון העולמים, זכור עניי ומרודי לענה וראש (איכה ג יט), זכור עניי שמעתי שנעניתי לפניך, ומרודי שמרדתי בך, לענה וראש שהשקיתני ויצאו אלו באלו והייתה ביום מקוננת, היינו דכתיב: (בכה) [בכנו] תבכה בלילה (שם א ב), ולמה שתי פעמים (בכה). [בכנו] תבכה?

אלא **בכה** על ציון,

תבכה על ירושלם,

בכה על חרבן ראשון,

תבכה על חרבן שני,

בכה על גלות עשרת השבטים,

תבכה על יהודה ובנימין,

ולמה בלילה ולא ביום?

מפני שאין הבכייה נשמעת ביום מפני דיבורו של יום, ובלילה היא נשמעת והיא מזכרת נסים שנעשו לה בלילה, דכתיב: ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט), ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' (מ"ב יט לה), לכך בכה תבכה.

ר' יצחק פתח: תחת אשר לא עבדת את ה' אלוהיך (דברים כח מז), אמר להם הנביא לישראל:

אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה ונתקיים לכם וישכון ישראל בטח בדד (שם לג כח),
ועכשיו כשעשיתם הרע בעיני תקראו איכה ישבה בדד (איכה א א).

אילו זכיתם נתקיים לכם ליל שמורים הוא לה' (שמות יב מב),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם (בכה) [בכו] תבכה בלילה (איכה א ב).

אילו זכיתם נתקיים עליכם וישבתם לבטח בארצכם (ויקרא כו ה),
ועכשיו שלא זכיתם גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה (איכה א ג).

אילו זכיתם נתקיים עליכם שלש פעמים בשנה (שמות כג יז),
ועכשיו שלא זכיתם דרכי ציון אבלות (איכה א ד),

אילו זכיתם נתקיים עליכם ונתנך ה' אלוהיך עליון (דברים כח א),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם היו צריה לראש אויביה וגו' (איכה א ה).

אילו זכיתם נתקיים עליכם והתהלכתי בתוכם וגו' (ויקרא כו יב),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם ויצא מן בת ציון כל הדרה וגו' (איכה א ו).

אילו זכיתם נתקיים עליכם ונזכרתם לפני ה' אלוהיכם (במדבר י ט),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם זכרה ירושלם וגו' (איכה א ז).

אילו זכיתם נתקיים עליכם ויאמר ה' סלחתי כדברך (כדברך יד כ),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם חטא חטאה ירושלם וגו' (איכה א ח).

אילו זכיתם נתקיים עליכם כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא טז ל),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם טומאתה בשוליה וגו' (איכה א ט).

אילו זכיתם נתקיים עליכם לא יבוא עמוני ומואבי וגו' (דברים כג ד), ולא יחמוד איש וגו'
(שמות לד כד),

ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם ידו פרש צר וגו' (איכה א י),

אילו זכיתם נתקיים עליכם ואכלתם לחמכם לשובע וגו' (ויקרא כו ה),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם כל עמה נאנחים מבקשים לחם וגו' (איכה א יא).

אילו זכיתם נתקיים עליכם בכל הדרך אשר ציוה ה' אלוהיכם אתכם תלכו (דברים ה ל).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם לוא עליכם כל עוברי דרך וגו' (איכה א יב),

אילו זכיתם נתקיים עליכם אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה (ויקרא ו ו),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם ממרום שלח אש וגו' (איכה א יג).

אילו זכיתם נתקיים עליכם ואשבור מוטות עולכם וגו' (ויקרא כו יג).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם נשקד על פשעי וגו' (איכה א יד).

אילו זכיתם נתקיים עליכם במסילה נעלה וגו' (במדבר כ יט).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם סלה כל אבירי וגו' (איכה א טו).

אילו זכיתם נתקיים עליכם ושמחתם לפני ה' אלוהיכם (ויקרא כג מ).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם על אלה אני בוכיה עיני וגו' (איכה א טז).

אילו זכיתם נתקיים עליכם פתוח תפתח וגו' (דברים טו ח).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם פרשה ציון בידיה (איכה א יז).

אלו זכיתם נתקיים עליכם צדק צדק תרדוף (דברים טז כ),
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי וגו' (איכה א יח).

אילו זכיתם נתקיים עליכם וקראתם בעצם היום הזה (ויקרא כג כא).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם קראתי למאהבי המה רמוני וגו' (איכה א ט),

אילו זכיתם נתקיים עליכם ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם ראה ה' כי צר לי (איכה א כ).

אילו זכיתם נתקיים עליכם שמעו עמים ירגזון (שמות טו יד).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם שמעו כי נאנחה אני וגו' (איכה א כא).

אילו זכיתם נתקיים עליכם תביאמו ותטעמו וגו' (שמות טו יז).
ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם תבוא כל רעתם לפניך וגו' (איכה א כב).

אמר ר' יהושע בן לוי: נעשה בשבט בנימין ויהודה מה שלא נעשה בכל השבטים, דכתיב: ויגדל עוון בת עמי מחטאת סדום וגו' (איכה ד' ו) ולא גלו ישראל מארצם עד שמעלו בה' ובתורתו, דכתיב: וידעו כל הגויים כי בעוונם גלו בית ישראל על אשר מעלו בי (יחזקאל לט כג), וכתיב: שריך סוררים וחברי גנבים (ישעי' א כג).

אמר ר' ברכיה: שהיו מתחברים לגנבים, כולו אוהב שוחד (שם), שהיו אוהבים את הגזל, ורודף שלמונים (שם), היה אומר הדיין לחברו שלם לי ואני אשלם לך. יתום לא ישפוטו (שם שם).

אמר ר' יוחנן: בראשונה היה אדם עולה לדין בירושלם. והיה הדיין משהה את דינו, והיה יוצא משם בפחי נפש, והייתה אלמנה פוגעת בו בדרך, ואומרת לו: מה עשית בדינך? והוא אומר: לא הועלתי כלום,

הייתה אומרת: מה אם זה האיש לא הועיל כלום, אני על אחת כמה וכמה והייתה חוזרת, לקיים מה שנאמר: יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם.

והיה ירמיה מוכיח אותם ואומר להם: תנו לה' אלוהיכם כבוד (ירמי' יג טז), וכיון שלא שמעו התחיל מקונן על ההרים אשא בכי ונהי (שם ט ט), ולא היו מאמינים לדבריו עד שהגיעו להם הצרות, שנאמר: עשה ה' אשר זמם (איכה ב יז).

תנו רבנן: שבעה עבירות עשו ביום אחד:

הרגו כהן, נביא, דיין, ושפכו דם נקי, וחללו את השם, וטמאו את העזרה, ויום שבת ויום כפורים היה, וכיון שעלה נבוזראדן התחיל דמו של זכריה רותח, אמר להם: מה טיבו של דם זה שהוא רותח?
אמרו: דם פרים [ואילים] וכבשים שהיינו מקריבין על גבי המזבח, מיד אמר להם אף היום עשו כן במקום אחר,

מיד הביאו ושחטו והדם לא לא נתנדנד,

אמר להם: אמרו לי האמת ואם לא, היום לא אשאיר מכם אדם,

ענו קצתם לקצתם, ואמרו כי הקדוש ברוך הוא תובע עלבון זכריה ודמו ממנו, שהיה מתנבא עלינו ולא שמענו לו והרגנוהו, והוא דיין ונביא וכהן, מיד נטל נבוזראדן שמונים אלף פרחי כהונה והרגן עליו, עד שהגיע הדמים לקברו של זכריה, שנאמר: פרצו ודמים בדמים נגעו (הושע ד' ב'), ועדיין הדם רותח בה שעתא נזף ביה נבוזראדן ואמר ליה: אתה מבקש שאהרוג את האומה הזאת עליך, באותה שעה נתמלא הקדוש ברוך הוא רחמים ואמר: ומה אם זה רשע ואכזר ועובד פסל נתמלא רחמים על בני, אני שכתוב בי אל רחום וחנון וגו' (שמות ל"ד ו'), על אחת כמה וכמה, ורמז לדם ונבלע במקומו.

והרבה הכעיסו לפני הקדוש ברוך הוא ועברו על תורתו, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: אפילו על עשרת הדברים עברתם עליהם,

אני אמרתי בסיני: אנכי (שמות כ' ב'),

והם לא עשו כן אלא כיחשו בה' ויאמרו לא הוא (ירמיה ה' יב),

אני אמרתי: לא יהיה לך אלוהים אחרים (שמות כ' ב),

והם אמרו: אומרים לעץ אבי אתה וגו' (ירמיה ב' כ"ז),

אני אמרתי: לא תשא (שמות שם ז'),

והם אמרו: (אכן) [לכן] לשקר (נשבעו) [ישבעו] (ירמיה ה' ב').

אני אמרתי: זכור את יום השבת (שמות שם ח'),

והם קדשי בזית ואת שבתותי חללת (יחזקאל כ"ב ח').

אני אמרתי: כבד את אביך ואת אמך (שמות כ' יב),

והם אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז').

אני אמרתי: לא תרצח לא תנאף לא תגנוב (שמות כ' י"ג),

והם (הרוצח) [ורוצח] וגנוב ונאוף (הושע ד' ב),

אני אמרתי: לא תענה (שמות כ' י"ג).

והם וידרכו את לשונם קשתם [שקר] (ירמיה ט' ב').

אני אמרתי: לא תחמוד (שמות כ' י"ד),

והם וחמדו שדות וגזלו (בתים) [ובתים ונשאו] ועשקו גבר וביתו (מיכה ב' ב'),

ועל זה בא עליהם צרה שלא נהייתה בעולם, ואמרו: כי סמוך לבית המקדש היה שם איש ושמו דואג בן יוסף, וכשמת הניח בן קטן לאמו, והייתה אמו מודדת אותו בטפחיים וטופח ובאצבע, ועל כל טופח וטופח שהיה התינוק גדל, הייתה אמו נותנת משקלו זהב לבית המקדש, וכיון שהקיפו צרים על ירושלים ואכלו כל מה שיש בבתיהם, כי שלש שנים וחצי באה ירושלים במצור ואכלו כל מה שיש להם, עד שעמדה האשה ושחטה את בנה, לקיים מה שנאמר ואכלתם את בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו (ויקרא כ"ו כ"ט).

באותה שעה הניחה את בנה בחיקה, והייתה מגפפתו ומנשקתו, ואומרת: אוי נא לאמך שלא שמחה בך, הידיים שטענו אותך יקצצו, והפה שנשק יסתם, והשדיים שהניקו אותך ימסו, והרחם שיצאו ממנו יעקר, ולמה נקרא שמו רחם?

שהוא מתרחם, וכיון שגרמו עונות נהפכו אותו הרחמים לאכזריות, ונתאכזרה על בנה כנמייה הזו שהיא יולדת ואוכלת את בניה, והייתה רואה את דמו, והייתה בוכה עליו ומקוננת על מה שראתה, הדא הוא דכתיב: ידי נשים רחמניות (איכה ד' י'). וכיון שראה ירמיה התחיל צועק ובוכה לפני הקדוש ברוך הוא, ואמר ריבונו של עולם לאיזה אומה נעשית צרה כמו אלו היכן הם רחמין, היכן הם חסדיך, לא כך כתיב בך: כי אל רחום ה' (דברים ד' ל"א), הפכת אותם הרחמים לאכזריות, עמדת מכסא רחמים וישבת על כסא דין, דכתיב: ראה ה' והביטה אם תאכלנה נשים וגו' (איכה ב' כ'), השיבה אותו רוח הקודש ואומרת לו: איזה אומה ולשון שעשו כמו שעשו ישראל, אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא (שם שם). הוי במידה שאדם מודד בה מודדין לו, אוי לו לעין שראתה את כל אלה ולאוזן ששמעה, נשכבה בבושתנו ותכסנו כלימתנו.

ואמרו חכמינו ז"ל: מפני מה נאמרה מגלת איכה מאל"ף ועד תי"ו?

לפי שעברו על התורה כולה שנכתבה מאל"ף עד תי"ו לפיכך לקו מאל"ף ועד תי"ו, ומתנחמים מאל"ף ועד תי"ו.

אתה מוצא שכל הנבואות הרעות והקשות שנתנבא עליהם ירמיהו הקדים ישעיהו ורפאן:

ירמיה אמר: איכה ישבה בדד (איכה א א),

ישעיה אמר: כי עם בציון ישב (ישעיה ל יט),

ירמיה אמר: בכה תבכה (איכה שם),

ישעיהו אמר: (בכה) [בכו] לא תבכה (ישעיה ל יט),

ירמיה אמר: גלתה יהודה מעוני (איכה שם ג).

ישעיהו אמר: ונשא נס לגויים ונפוצות יהודה יקבץ (ישעיה יא יב).

ירמיה אמר: דרכי ציון אבלות (איכה א' ד'),

ישעיה אמר: דרך לעבור גאולים (ישעיה נ"א י')

ירמיה אמר: היו צריה לראש (איכה א ה),

ישעיה אמר: נכון יהיה הר ה' בראש ההרים (ישעיה ב ב),

ירמיה אמר: ויצא מבת ציון כל הדרה (איכה א ו),

ישעיה אמר: ובא לציון גואל (ישעיה נט כ),

ירמיה אמר: זכרה ירושלים (איכה א ז'),

ישעיה אמר: לא תזכרנה הראשונות (ישעיה ס"ה י"ז),

ירמיה אמר: חטא חטאה ירושלם (איכה א ח'),

ישעיה אמר: מחיתי כעב פשעיך וגו' (ישעיה מ"ד כ"ב),

ירמיה אמר: טומאתה בשוליה (איכה א ט'),

ישעיה אמר: (ולא יעבור בו טמא) [לא יעברנו טמא] (ישעיה ל"ה ח'),

ירמיה אמר: ידו פרש צר (איכה א י'),

ישעיה אמר: והיה ביום ההוא יוסיף ה' [שנית] ידו וגו' (ישעיה יא יא),

ירמיה אמר: כל עמה נאנחים וכו' (איכה א יא),

ישעיה אמר: לא ירעבו ולא יצמאו וגו' (ישעיה מט י),

ירמיה אמר: לוא אליכם כל עוברי דרך (איכה א י"ב),

ישעיה אמר: והיה שם מסלול ודרך (ישעיה לה ח),

ירמיה אמר: ממרום שלח אש וגו' (איכה א י"ג),

ישעיה אמר: עד יערה עלינו (ישעיה ל"ב ט"ו),

ירמיה אמר: נשקד עול פשעי וגו' (איכה א יד),

ישעיה אמר: התפתחי מוסרי צוארך וגו' (ישעיה נב ב),

ירמיה אמר: סלה כל אבירי (איכה א ט"ו),

ישעיה אמר: סלו סלו המסלה (ישעיה ס"ב י'),

ירמיה אמר: על אלה אני בוכיה עיני יורדה מים (איכה א טז),

ישעיה אמר: כי עין בעין יראו (ישעיה נב ח),

ירמיה אמר: פרשה ציון בידיה וגו' (איכה א יז),

ישעיה אמר: נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א),

ירמיה אמר: צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי (איכה א יח),

ישעיה אמר: ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ (ישעיה ס כא),

ירמיה אמר: קראתי למאהבי וגו' (איכה א יט),

ישעיה אמר: וקראת ישועה חומותיך ושעריך תהילה (ישעיה ס יח),

ירמיה אמר: ראה ה' והביטה (איכה ב כ),

ישעיה אמר: וראיתם ושש לבכם וגו' (ישעיה סו יד),

ירמיה אמר: שמעו כי נאנחה אני (איכה א כא),

ישעיה אמר: אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ"א י"ב),

ירמיה אמר: תבוא כל רעתם לפניך (איכה א' כ"ב),

ישעיה אמר: והביאותים אל הר קדשי וגו' (ישעיה נו ז),

ואלו ישראל חוזרין בתשובה הקדוש ב"ה מרחם עליהם, שנאמר: יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו (ישעיה נ"ה ז). וצריכים ישראל שלא לשמוח בימים האלו, מן י"ז בתמוז עד תשעה באב, שכן מצינו שכל הרעות שנתחדשו לאבותינו באלו הימים נתחדשו, וצריכים ישראל לנהוג בהם כמנהג אבלות, ולא לשמוח בהם, שבשבעה עשר בתמוז באו חמש גזירות:

נשתברו הלוחות,

ובוטל התמיד,

והובקעה העיר,

ושרף אפסטמוס הרשע את התורה,

והעמיד צלם בהיכל,

ובתשעה באב:

נגזרה גזירה על אבותינו שלא יכנסו לארץ ישראל,

וחרב בית הראשון והשני,

ונלכדה ביתר,

ונחרשה העיר.

ושנו חכמינו ז"ל: משנכנס אב ממעטין משמחה, וכל המקבל עליו אבל אלו הימים זוכה לראות בשמחתם, דכתיב: שמחו את ירושלם וגו' (ישעיה ס"ו י').

שלשה בני אדם אומרים איכה:

ישעיהו ראה את ישראל בפחזן אמר איכה הייתה לזונה (ישעיה א כא),

ירמיה ראה אותם בניוולן אמר איכה ירמיהו (ישעיה א' א').

משה ראה אותם בשלותם אמר איכה אשא לבדי (דברים א יב),

ולפי זה התחיל משה להוכיח את ישראל, כי ידע כי יחטאו בסופם, ויעשה בהם מה שלא נעשה באומה, לפיכך אמר **אלה הדברים**, לפי שהיו דברי תוכחות, וכן דברי ירמיהו, (ירמיה א' א'). ולמה?

לפי שהיו דברי תוכחות, לפיכך נאמר בו דברי, וכן דברי קהלת (קהלת א א), וכן דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי (הושע א א):

אשר דבר משה. וכי משה [דבר] והלא הקדוש ברוך הוא ציוה למשה לאמר, שנאמר ככל אשר ציוה ה' אותו אליהם (פסוק ג'):

במדבר. על שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין (שמות י"ז ז').

בערבה. על מה שעשו בערבות מואב ועבדו לבעל פעור.

מול סוף. כשהיו במול סוף אמרו המבלי אין קברים במצרים הלא זה הדבר (שמות יד יא יב). **בין פארן**. כשהיו במדבר פארן, ואמרו: נשלחה אנשים (פסוק כ"ב), ושלחו מרגלים האמינו לדבריהם הרעים.

ובין תפל. לפי שאמרו דברים של תפלות על הקדוש ברוך הוא, ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה' (במדבר יא א).

ולבן. מה שאמרו על המן, שנאמר: ועתה נפשנו יבשה אין כל (שם שם ו). והמן נקרא לבן, שנאמר: (והמן) [והוא] כזרע גד לבן (שמות טז לא).

וחצרות ודי זהב: שלא למדו ממרים לפי שדברה באחיה נענשה, והם לא מנעו מלדבר באלוהים ובמשה, שנאמר: וידבר העם באלוהים ובמשה. (במדבר כא ה).

ודי זהב. לפי שזימן להם זהב עשו הם עגל זהב, שנאמר: וכסף הרביתי (להם) [לה] וזהב עשו לבעל (הושע ב י).

[ב] אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר. אמר להם משה: ראו מה אתם גרמתם לעצמכם, שאתם עדיין לא נכנסתם לארץ עד עכשיו ארבעים שנה, ולכך נאמר אחריו: **ויהי בארבעים שנה**. ומה ראה משה רבנו ע"ה שלא הוכיחן אלא סמוך למיתתו, אלא לפי שאדם צריך לשמור עצמו שלא להוכיח את חברו אלא או סמוך למיתתו, או קרוב ליפרש ממנו, כדי שלא יהיה

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 13
בלבו של חברו שום איבה עליו, כי כן מצינו ביעקב שלא הוכיח לראובן ושמעון ולוי אלא סמוך
למיתתו, וכן משה רבנו ע"ה לא הוכיחן אלא סמוך למיתתו.

[ד] אחרי הכותו את סיחון מלך האמורי. ולמה לא הוכיחן קודם לכן?

אלא כדי שלא יאמרו ישראל שעדיין לא עשה לנו שום טובה והתחיל להוכיחנו, ולמה המתין
עד סמוך למיתתו בשביל זה שאמרנו: בוא וראה ענוותנותו של הקדוש ברוך הוא כי הראה
דרך טובה לעולם שהתלמיד אומר לרב הרבה הוגעתיך, ועל כן המתין הקדוש ברוך הוא עד
שהכה לסיחון ולעוג ואז הוכיחן, אבל הקדוש ברוך הוא אמר להם: רב לכם שבת בהר הזה,
כלומר הרבה עכבתי אתכם בהר סיני זה.

[ז] עד הננה הגדול נהר פרת. ולמה קורא אותו נהר גדול, והלא ד' נהרות יוצאים ופרת הוא
רביעי, והוא אחרון?

ללמדך שהוא קטן שבכולם, וכאן קורא אותו נהר גדול, ולמה כן, לפי שהוא בגבול ישראל, לכך
קראו גדול, כי המשל אומר: עבד מלך מלך, קרב לגבי דהינא ואידהן, כלומר כל מי שהוא
קרוב לגבי מוכר שמן לוקח משמנו, וקרוב לגבי שחנא וישחן לך, כמה דמפרש בשמעתא לגבי
שיחנא, לגבי חום, כמו: ולא ייחם לו (מ"א א' א'), ומתרגמינן ולא שחין ליה, איהו מתחמם
ממנו.

פרת. ולמה נקרא שמו פרת?

שכל מי שהוא שותה מימיו הוא פרה ורבה.

[י] ה' אלוהיכם הרבה אתכם. על דייניכם, שהדיינים נענשין אם לא יוציאו הדין לאמתו.

[יא] ה' אלוהי אבותיכם יוסף וגו'. אמרו למשה רבנו ע"ה: אין אנו צריכין לברכתך, כי
הקדוש ב"ה אמר לאברהם (וארבה את זרעכם) [והרבה ארבה את זרעך] (בראשית כב יז)
ככוכבי השמים, ואתה שמת קץ לברכתינו,

אמר להם משה: מה שאני מברך אתכם הוא משלי, אבל מה שבירך הקודש ב"ה את
אבותיכם אינו בא לפחות אותה אלא להוסיף עליה, אלא הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם.

[יב] טרחכם ומשאכם. מלמד שהיו דבריהם במשא לשומעים הדין.

וריבכם. שהיו מריבין עם הדיינים, אם לא היו אומרים כרצונכם.

[יג] ואשימם בראשיכם. מלמד שהדיינים משימין ידיהם על בעלי דינים אם אינם מוציאים דין
לאמתו.

[יד] ותענו אותי. היה לכם לומר חלילה שידין אותנו אחר אלא אתה שאתה לא תישא פנים לאחד ממנו אלא כך עניתם טוב הדבר אשר דברת לעשות לפי שחשבתם מעתה יהיה מקצת השופטים קרובים לנו וישאו לנו פנים בדין.

[טו] חכמים וידעים. אבל נבונים לא מצא להם.

[טז] ואצווה את שופטיכם. שיהיו זריזין כנגד מקל ורצועה.

בין איש ובין אחיו. בין בית לעלייה.

ובין גרו. בין תנור לכירים.

[יז] כקטן כגדול תשמעון. שיהיה דין של פרוטה חביב עליך כדין של מאה מנה, שאם בא

לפניכם אותו תחילה תהיו דנין אותו תחילה.

לא תגורו מפני איש. לא תכסו דבריכם מפני פחד איש.

כי המשפט לאלוהים הוא. כמה דתימר: אלוהים ניצב בעדת אל (תהלים פב א).

תקרבוני אלי ושמעתיני. אם אודיע אותם לכם טוב, ואם לאו אשאל להקב"ה ואומר לכם.

[יח] ואצווה אתכם בעת ההיא. מה שאמר לו יתרו והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות

(שמות יח כ), והורה להם.

[כב] ותקרבוני אלי כולכם. כשבאתם להר לא באתם כולכם ברצון, אבל כאן ותקרבוני אלי

כולכם, אנשים ונשים וטף באתם, אבל בסיני לא נאמר אלא ותקרבוני אלי כל ראשי שבטיכם

וזקניכם (דברים ה כ).

[כג] וייטב בעיני הדבר. דרך ארץ מי שמכר בהמה לחברו ואומר לו על דעת לבדוק, והוא

אומר לו: צא ובדוק אותה בין בהר בין בגבעה, כששומע הלוקח שהוא אומר כך בוטח על

דבריו ואינו מנסה אותה, אבל אתם אעפ"י שאמרת לי לכם שהיא טובה בעיני. היה לכם שלא

לשלוח שתסמכו על דברי, ואתם לא אביתם ורציתם שאשלח אנשים וכן עשיתי, **ואקח מכם**

שנים עשר אנשים.

[כח] אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבינו. אחינו אלו המרגלים והם לא יראו את הארץ

פעם שנית כי כבר ראוה בפעם ראשונה.

[לט] ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע. בוא וראה צדקותיו של הקדוש ברוך הוא שהיו בהם באותם שיצאו ממצרים בני שש ובני תשע וחשב אותם כאילו לא ידעו מכל הגיבורות שעשה הקדוש ברוך הוא במצרים בים ובמצרים טוב ורע.

[מא] ותהינו. מלאתם הין, לקיים מה שנאמר: במלאת ספקם יצר לו (איוב כב כ).

דבר אחר:

ותהינו מה שאמרתם הננו ועלינו [אל המקום (במדבר י"ד מ')].

[מד] כאשר תעשינה הדברים. מה דרכה של דבורה זו?

כיון שהוא מכה את האדם מיד מתה, כך כל מי שהוא מכה את ישראל מיד הוא מת.

פרק ב

[ג] רב לכם סב את ההר הזה פנו לכם צפונה. ואימתי אתם פונים צפון?

לכשיבוא העירותי מצפון וגו' (ישעיה מא כה).

[ה] אל תתגרו במ [וגו']. כי אני חייב לתת לעשו שכר שכיבד אביו והמתינו.

עד מדרך כף רגל. הוא אשר אמר דרך כוכב מיעקב (במדבר כ"ד י"ז).

כף רגל. אותו רגל שאמר תרמסינה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כ"ו ו').

כי ירשה לעשו. ירושה היא מאברהם שעשר עממים כרתי ברית עם אברהם שאתן לך את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני.

[ו] אכל תשברו מאתם בכסף. למה?

כי ה' אלוהיך ברכך בכל מעשה ידיך, והראו להם ממונכם, להודיע להם שאין אתם צריכין מהם כלום, ואל תעשו עצמכם בפני בני אדם עניים ורעבים, מכאן אנו למדים שקנו מהם ואכלו.

[ט] אל תצר את מואב ואל תתגר במ מלחמה אבל אנגריא עשה בהם, ועשו להם מארבים

עצמם כשאלו ירצו להלחם עימהם והם בורחין ולוקחין הם כל מה שמוצאים משלהם ומפני שהיו מתייראים מהם היו מוכרים לחם ומים.

כי לבני לוט נתתי את ער ירושה. היא ירושה להם מאברהם, לפי שהלך לוט עם אברהם ולא

גילה על שרה שהיא אשתו בעת שירד למצרים, לפיכך נתן לו הקדוש ברוך הוא שכרו שירשו בניו שני עממין מאותם שנתן לאברהם.

[יט] וקרבת מול בני עמון. מפני מה לא נאמר בבני עמון לא תתגר בם מלחמה, כמו שאמר הקדוש ברוך הוא על מואב?

אנגריא לא התיר להם לעשות בהם. מפני שכבדה אמם לאביה, מה שלא עשתה אם מואב שהיא קראה שם בנה מואב, כלומר שהוא היה לה מאביה, אבל הקטנה חסה על כבוד אביה וקראה אותו בן עמי, כלומר כי מעמה היה לה ולא מאביה.

[כ] זמזומים. כלומר כל הרואה אותם היה מאבד מחשבותיו מפני פחדם.

[כג] והעוים היושבים בחצרים. וכי מה היה צריך למשה לכתוב פסוק זה?

אלא לפי שנשבעו אברהם עם אבימלך שלא יקחו בני אברהם מארצו כל זמן שהיה נינו ונכדו קיימים, ולפי שעדיין היה נכדו קיים, גזר הקדוש ברוך הוא שיבואו מן כפתורים וישמידו את עוים שהם מפלשתים וישבו בארצם, ואחר כך יבואו ישראל ויקחו אותם מיד כפתורים.

[כד] החל רש והתגר בו מלחמה. אבל הקדוש ברוך הוא לא אמר שישלח אלא מעצמו שלח.

[כה] היום הזה אחל תת פחדך. נאמר כאן אחל ונאמר ביהושע אחל (יהושע ג ז), ללמדך כשם שעמדה לו חמה ליהושע, כך עמדה לו למשה רבנו, חוץ מנסים האחרות שלא יכול עליהם [לעמוד] שוב נביא בעולם, ולכך נאמר: **על פני העמים תחת כל השמים.**

[כז] ואשלח מלאכים ממדבר קדמות וגו' דברי שלום.

אמר לו הקדוש ברוך הוא: והלא לא אמרתי לך אלא והתגר (בם) [בו] מלחמה, ואתה למה שאלת לו לשלום?

אמר לו משה: מן התורה למדתי, שכך כתיב בתורה: כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת (עליה) [אליה] לשלום (דברים כ י), לכך נאמר: **ממדבר קדמות**, מדברי תורה הקודמת לכל, שציוה בה לקדם בה לשלום לכשיקרב אל עיר להלחם עליה.

[כט] כאשר עשו לי בני עשו. והלא אדום הוא שלא רצה להעבירו, שנאמר: וישלח ישראל

מלאכים אל מלך אדום [וגו'] ולא שמע מלך אדום וגם אל מלך מואב שלח ולא (רצה) [אבה] (שופטים יט ז), ולמה אמר משה: כאשר עשו לי בני עשו?

הוי אומר שלא אמר משה על העברה, אלא על מכירת לחם ומים, שבני אדום עשו ובני מואב מכרו להם.

[לג] ואת בניו. בנו כתיב, מלמד שלא היה לו בן גיבור כמוהו.

פרק ג

[ט] **צידונים יקראו לחרמון שריון.** וכי מה היה צורך למשה לכתוב זה הפסוק, ולמה עשה כן? להודיע שבחה של ארץ ישראל, שכל המלכויות היו רוצים להיות להם חלק בארץ, שהרי חרמון היה הר, והיו ארבע מלכויות מושלות בו, וכל אחת ואחת שמה לו שם בפני עצמו, ואלו הן חרמון שריון שניר שיאון, ולמה נקרא שמו שניר? שהוא הר השלג, כי לעולם ימצא בו השלג, ובלשון כנען אומר לשלג שניר.

[יא] **כי רק עוג מלך הבשן.** כל מקום [שנאמר] בו רק מיעוט הוא, לפי שהיה עוג פחות וגרוע מכל הרפאים שהיו בימיו, והוא נשאר מיתר הרפאים, מאותן שהרגו אמרפל וחבריו, שנאמר: ויכו את רפאים בעשתרות קרניים (בראשית י"ד ה'), ועליו נאמר: ויבא הפליט ויגד לאברם העברי, וזה היה עוג, ולמה קראו פליט, על שם שלא נחשב כשאר הרפאים. ברייתא ששינו פליטי זתים שאינם מבושלים.

הנה ערשו ערש ברזל. ספר בגדולתו וגיבורתו של הקדוש ברוך הוא שגיבור כמוהו מסר בידם.

הלא היא ברבת בני עמון. לפי שהיה יודע שציוה הקדוש ברוך הוא על בני עמון שלא יתגרו בהם, ולכך שם ערשו לשם.

תשע אמות. מכאן לענק שהוא גדול תשע אמות, ושאר אנשים ארבע אמות כל חד מאמתו. **באמת איש.** באמת עוג, ולכך נקרא גלית שמו איש הביניים (ש"א י"ז ד'), לפי שענק גדול מתשע אמות, והוא היה בינוני, שלא היה אלא שש אמות וזרת (שם), ב' אמות וזרת היה גדול מאדם אחר, וב' אמות וזרת היה פחות מענק.

[יג] **ההוא יקרא ארץ רפאים.** על הארץ הזאת אמר הקדוש ברוך הוא שיתן לו, כמה דתימר: ואת החתי ואת הפריזי ואת הרפאים (בראשית טו כ).

פרשת ואתחנן

המשך פרק ג

[כג] **ואתחנן אל ה' וגו'.** נחמו נחמו עמי יאמר אלוהיכם (ישעיה מ א) אמר ישעיהו הנביא ע"ה: מטייל הייתי בבית תלמודי ואשמע את קול אומר, את מי אשלח וגו' (ישעיה ו' ח'), שלחתי את עמוס והיו קורין אותו עלג. אמר ר' פנחס: ולמה נקרא שמו עמוס?

שהיה פסילוס בלשונו,

אמרו לו: מה אתה אמר להם נביא שלחני השם אליכם,

אמרו לו: הניח הקדוש ברוך הוא עולמו ולא השרה שכינתו אלא על עלג השפה, דהוא קטיע בלישניה, שלחתי את מיכה, והיו מכין אותו על הלחי [בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל (מיכה ד' י"ד)], מעתה את מי אשלח ומי ילך לנן] ואומר: הנני שלחני,

אמר לי: ישעיה בני, בני סורבנין אינון, בני טרחנין אינון, מקבל אתה עליך ללקות ולהתבזות מהם,

אמר לו: על מנת כן, גוי נתתי למכים ולחיי למורטים (ישעיה נ' ו'), ואיני כדאי שאלך אצל בניך, אמר לו: אהבת צדק ותשנא רשע (תהלים מה ח), ואתה אהבת לצדק את בני, ותשנא לחייבן, על כן משחך אלוהים אלוהיך שמן ששון מחבריך (שם) [מהו מחבריך?

א"ל הקדוש ברוך הוא: חייך], שהנביאים מתנבאים נביא מפי נביא, נחה רוח אליהו על אלישע (מ"ב ב טו), נחה רוח משה על שבעים זקנים, שנאמר: ויאצל מן הרוח אשר עליו וגו' (במדבר י"א כ"ה), אבל תאצל רוח ה' עליך, ואתה מתנבא בכפליים עורי עורי (ישעיה נא ט), התעוררי התעוררי (שם שם יז), אנכי אנכי (שם שם י"ב), שוש אשיש (שם שם י'), נחמו נחמו (שם מ' א'), והלכו כל הנביאים לנחם את ישראל ולא קיבלו.

הלך הושע אמר להם: אהיה כטל לישראל וגו' (הושע יד ו),

אמר לו: אתמול אמרת: הכה אפרים שרשם יבש (שם ט' י"ו), ועכשיו אמרת: אהיה כטל לישראל וגו', לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך יואל לנחמם אמר להם: ביום ההוא יטפו ההרים עסיס וגו' (יואל ד ח),

אמר לו: אתמול אמרת: הקיצו שכורים ובכו (שם א ה), ועכשיו אמרת: יטפו ההרים עסיס, למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך עמוס לנחמם אמר לו: הקדוש ברוך הוא שלחני אצלכם לנחמך,

אמרו לו: מה בידך?

אמר להם: ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת (עמוס ט יא),

אמרו לו: אתמול אמרת: נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל (שם ה' ב'), למי נאמין [לראשונה או לשנייה?]

הלך מיכה לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר: מי אל כמוך נושא עון וגו' (מיכה ז יח)

אמרו לו: אמש אמרת: בפשע יעקב כל זאת [ובחטאת בית ישראל] (שם א ה),

אמרו לו: למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך **נחום** לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר: הנה על ההרים רגלי מבשר וגו' (נחום ב' א'),

אמרו לו: אמש אמרת: ממך יצא חושב על ה' וגו' (שם א' י"א), ועכשיו למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך **חבקוק** לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר להם: יצאת לישע עמך וגו' (חבקוק ג' ג),

אמרו לו: אמש אמרת: עד אנא ה' שועתי ולא תשמע וגו' (שם א' ב), ועכשיו למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך **צפניה** לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר: והיה (ביום) [בעת] ההוא אחפש את ירושלם בנרות (צפניה א' יב),

אמרו לו: אתמול אמרת: (כי) יום עברה היום ההוא יום צרה (וצוקה) [ומצוקה וגו'] (שם שם טו), ועכשיו למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך **חגי** לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר להם: העוד (זרע) [הזרע] במגורה ועד הגפן וגו' (חגי ב' י"ט),

אמרו לו: אמש אמרת: (זרע) [זרעתם] הרבה והבא מעט (שם א' ו'), ועכשיו אתה אומר לי כן למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך **זכריה** לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר להם: וקצף גדול אני קוצף על הגויים השאננים (זכריה א' ט"ו),

אמרו לו: אתמול אמרת: קצף ה' על אבותיכם קצף (שם א' ב'), ועכשיו אתה אומר לי כן למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלך **מלאכי** לנחמם, אמרו לו: מה בידך?

אמר להם: ואשרו אתכם כל הגויים [כי תהיו אתם ארץ חפץ] (מלאכי ג' יב),

אמרו לו: אתמול אמרת: מי גם בכם ויסגור דלתים [וגו' אין לי חפץ] (שם א' י) ועכשיו אתה אומר כן למי נאמין לראשונה או לשנייה?

הלכו [כל] הנביאים לפני הקדוש ברוך הוא ואמרו: ריבונו של עולם לא קיבלה ירושלם ניחומים מאנה להינחם, אמר להם הקדוש ברוך הוא: **אני ואתם וישעיה עבדי** נלך וננחם אותה, מיד קרא הקדוש ברוך הוא על ידי ישעיה ואמר: נחמו נחמו עמי יאמר אלוהיכם, אל תקרי עמי אלא עמי, אני ואתם ננחם אותה, נחמוה בעולם הזה, נחמוה לעולם הבא, נחמוה עליונים,

נחמוה תחתונים, נחמוה על עשרת השבטים נחמוה על שבט יהודה ובנימן, נחמוה על בית ראשון, נחמוה על חורבן בית שני, דכתיב: עד מתי תאבל הארץ (ירמיה יב ד).

משל למה הדבר דומה?

לאשה שנהרגו בניה ונתנה ידה על ראשה ותצעק במר נפש ומנחמים אותה כל העולם, ואינה מקבלת תנחומין, שנאמר: עניה סוערה לא נחמה (ישעי' נ"ד י"א), ואומר: מאנה להינחם על בניה כי (איננה) [איננו] (ירמיה לא יד), עד שניחם אותה הקדוש ברוך הוא, שנאמר: אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעי' נא יב), כאיש אשר אמו תנחמו (שם ס"ו י"ג), כה אמר ה' מנעי קולך מבכי (ירמיה לא טו), ואומר שמחו את ירושלם (ישעי' סו י), ואומר דברו על לב ירושלם (שם מ ב), וכל זאת בעבור התשובה.

מכאן ראינו כי אין בעולם גדול מתשובה ותפילה כי משה רבנו נגזר עליו גזירה שלא יכנס לארץ ולא יראה אותה, שנאמר: אם יראה איש באנשים (דברים א' ל"ה), ואין איש אלא משה, שנאמר והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ג'), וכיון שהרבה בתפילה, אמר לו הקדוש ברוך הוא עלה ראש הפסגה וגו' וראה בעיניך (פסוק כז), ואמרו חכמינו ז"ל: כי קיפל הקדוש ברוך הוא כל ארץ ישראל לפני משה רבנו והראה לו כל דור ושמשיו, ודור ופרנסיו, שנאמר ויראהו ה' את כל הארץ [וגו'] עד הים האחרון (דברים לד א ב), אל תיקרי עד הים אלא עד היום האחרון, וכל זה בזכות התפילה, שנאמר: **ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר**. לא ביקש מן הקדוש ברוך הוא שישלם לו שכר מן מצות, ומן צדקות שעשה ויניחנו לעבור, אלא על חנם היה מבקש מלפניו, שאינו אומר ואתפלל אלא ואתחנן, שמתנת חנם יעשה עמו, אבל שכר פעולתו תהיה שלימה לעולם הבא.

וכן דוד ע"ה אמר: חנני ה' חנני (תהלים נז ב), עם צדיקים גמורים, הוי לא היה מבקש מן הקדוש ברוך הוא שיעשה עמו טוב אלא על חנם, קל וחומר לשאר בני אדם.

דבר אחר:

ואתחנן. תקט"ו תפילות עשה על זה הדבר כמנין **ואתחנן** אעפ"כ לא קבל הקדוש ברוך הוא תפילתו.

[כד] ה' אלוהים. אתה אדון על כל באי העולם ורחמיך לכל, ואין מי שימחה בידך, אם אתה מרחם עלי אין מי שיאמר לך לא בעליונים ולא בתחתונים מה תעשה.

אתה החילות. אם תאמר שנשבעת שלא אעבור את הירדן שאל על שבועתך כשם שהפרתי נדרי ושבועתי שעשיתי ליתרו, כך התר נדרך, ואין החילות אלא לשון נדר ושבועה, שנאמר: לא יחל דברו (במדבר ל ג), הוא אינו מוחל אבל אחרים מוחלין לו.

והראות את עבדך. כמה דתימר: וירא אליו ה' בלבת אש (שמות ג ב).

את גדלך. כמו שנאמר: ועתה יגדל נא כח ה' (במדבר י"ד י"ז):

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 21

ואת ידך החזקה. בחזקה גאלת את ישראל ממצרים, שלא היו ראויים לצאת, לפי שהיו עובדי ע"ז, והארכת להם אפך, ופדית אותם, כמו שנאמר אשר פדית בגדליך (דברים ט כו), אשר עשה כמעשיך. **ביים:** וכגבורותיך. **בעמלק,** ואם לישראל עשית כל אלו שלא היו ראויים, אף עמי נהוג במידת רחמים, אעפ"י שחטאתי, יהי רצון מלפניך **אעברה נא ואראה וגו'.**

הלבנון. זה בית המקדש.

[כז] רב לך. מה שאתה אומר לי כשם שהתרת נדרך כך שאל על נדרי, אין נדרי דומה לנדרך, לפי שנדרך היה להרב להתיר אותו, אני אין לי רב, אני יחיד בעולמי. ואין שני לי.

דבר אחר:

רב לך אל תוסף דבר. לפי שאמר: רב לכם בני לוי (במדבר ט"ז ז'), נאמר לו: רב לך וגו'.

[כט] ונשב בגיא מול בית פעור. אמר להם משה: ראו חיבתכם לפני המקום, לי אמר הקדוש ברוך הוא שלא אכנס לארץ ונתמלא עלי עברה כאשה עוברה למענכם על שאמרתי לכם שמעו נא המורים (במדבר כ' י'), ואתם ונשב בגי מול בית פעור, טעיתם אחר ע"ז בית פעור ולא גזר עליכם שלא תכנסו לארץ, אלא גזר עלי שאלמד אתכם חוקים ומשפטים כי כן נאמר **ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים (ד א).**

פרק ד

[ה] ראה למדתי אתכם, מה אני למדתי אתכם בחנם, אף אתם למדו לאחרים בחנם, ולפי שעל חנם עשיתי יחול שמו של הקדוש ברוך הוא עלי, לכך נאמר: כאשר ציוני ה'.

[ט] רק הישמר לך. אם אתה שומר דברי תורה, הקדוש ברוך הוא ישמור נפשך, ואם לאו אין הקדוש ברוך הוא שומר נפשך.

והודעתם לבניך. וכתוב בתריה: יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך, ללמדך שכל המלמד את בנו תורה, מעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאלו הוא קיבלה מידו מהר סיני.

[יא] ותקרבו ותעמדון תחת ההר. בשילוח המרגלים באתם כולכם, אבל במעמד הר סיני הבאתי אתכם בעל כורחכם, שנאמר: ויוצא משה את העם (שמות יט ז'), בעל כורחם העמידם.

[טז] פן תשחיתון. שתעשו תבנית כל בהמה תבנית כל רומש. בוא וראה כמה דקדק הקדוש ב"ה אחר ע"ז שלא ניתן לו מקום לחתור שם.

[יט] ופן תשא עיניך השמימה [וראית את השמש וגו']. שעדיין לא ראו שמש ולא ירח מפני שהענן מקיף אותם, אמר להם משה: עתידים אתם לראות שמש וירח ואל תחשבו שהם אלוהות, אלא הקדוש ברוך הוא בראם להאיר על הארץ, וזהו שנאמר: **אשר חלק ה' [אלוהיך]. אותם** (להאיר) **לכל העמים**, שעובדים להם אעפ"י שאתם רואים שאין הקדוש ברוך הוא פורע מאותן אלוהות שאיני סותרם יש להם ממש, לא כן אלא מחליקן בדברים כדי שיהיו סבורין שיש בהם כח להציל עצמה, וכדי שלא יפרישו מהם מלעבדם, למצוא עוונם ולשנוא אותם.

[כה] ונושנתם בארץ. רמז להם הקדוש ברוך הוא שהם עתידים לגור בארץ **תתנ"ב** שנים כמנין **ונושנתם**, ואם היו עומדים כל כך לא היה לשונאיהם של ישראל תקנה, אלא הקדים והגלם ב' שנים קודם שימלאו ההין שלא יתקיים בהם במלאות ספקו יצר לו (איוב כ"ב), ועל זה נאמר וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלוהינו (דניאל ט יד), צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל על שנשקד להביא הרעה קודם זמנה, שאם באה בזמנה, לא נשתיר מהם שריד ופליט.

[כז] העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ. בכל תנאי השמים והארץ הם עדים לישראל, וכמה דאת אמר: יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו (איוב כ"ז), ועד אחד לא יקום באיש אלא על פי שנים עדים, א"כ כשיעברו ישראל את התורה, ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תיתן את יבולה (דברים י"ז), ואומר ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושת (ויקרא כ"ו י"ט):

[לז] ויוציאך בפניו וגו'. שנאמר ופניך הולכים בקרב (ש"ב יז יא).

[מא] אז יבדיל משה שלש ערים. אמר משה רבנו ע"ה: אעפ"י שאלו שבעבר הירדן אינם קולטות עד שיהיו אותם בארץ כנען מפורשות, אעפ"כ מצוה הבאה לידי אקיימנה. ולמה הבדיל מזרחה שמש?
מקין למד שרצח את אחיו וגלה למזרח, שנאמר: וישב בארץ נוד קדמת עדן (בראשית ד טז).

דבר אחר:

מזרחה שמש והיה לרוצחנין.

[מד] וזאת התורה אשר שם משה. לא הייתה חדשה אלא אותם חוקים ועדות ומשפטים אותה שחזר להם ולימים כדי שידעו אותה, לקיים מה שנאמר: ולמדה את בני ישראל וגו' (דברים לא יט).

[מז] וירשו את ארצו. של סיחון ושל עוג מלך הבשן. ולמה לא זכר שמו של סיחון כמו שזכר שם עוג?
לפי שמשה רבנו שלח דברי שלום ולא קיבל מה שלא עשה לעוג.

פרק ה

[נ] אנכי ה' אלוהיך. למה חזר עשרת הדברות, לפי שעשרת הדברות הראשונים היו כתובות בלוחות הראשונות, ואלו נכתבו בלוחות האחרונות.

דבר אחר:

אנכי ה' אלוהיך. קבלו מלכותי תחילה, אמרו לו ישראל: הין בשמחה, אחר כך אמר להם: קבלו תורתי מה שאני גוזר עליכם.

[ז] לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני. כל העולם הוא לפני.

[ח] לא תעשה לך פסל. משעת עשייה חייב.

[ט] לא תשתחוה להם.

אעפ"י שלא עשה אותם חייב הוא אם ישתחוה להם.
ולא תעבדם. כגון זיבוח וקיטור.

דבר אחר:

ארבעה לאוין כתיב כאן, כנגד ארבעה מלכויות, שאם יעבדו ע"ז ימסרו מיד ביד ארבעה מלכויות.

אל קנא. מקנא הוא בעובדי ע"ז.

פוקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים. כנגד ארבעה דורות.

[יא] לא תשא. לא תשבע היה לו לומר, אלא למדנו מכאן שאסור להוציא שם שמים לבטלה.

דבר אחר:

לא תשא. כדי שלא תהיה עוטרף [טלית] ומניח תפילין והולך ועושה עבירות.

כי לא ינקה ה'. בית דין של מעלה אין מלקין אותו ומנקין.

ודע כי בקריאת שמע כל עשרת הדברות כלולות בה, כיצד?

אנכי כנגד ה' אלוהינו (דברים ו ד).

לא יהיה לך כנגד ה' אחד (שם).

לא תשא כנגד ואהבת (שם שם ה'), דמאן דרחים למלכא לא משתבא בשמיה לשקרא.

זכור כנגד למען תזכרו (במדבר טו מ).

כבד כנגד למען ירבו ימיכם (דברים יא כא).

לא תרצח כמגד ואבדתם מהרה (שם שם יז), דמאן דקטיל מתקטיל.

לא תנאף כנגד ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' (במדבר ט"ו ל"ט),

לא תגנוב כנגד וכתבתם על מזוזות ביתך (דברים ו ט).

לא תענה כנגד אני ה' אלוהיכם (במדבר טו מא).

ודע כי עשרת הדברים יש בהם תרי"ג מצות, וקרית שמע יש בהם תרי"ג מצות, כי כשתמנה אותם [יש] תרי"ג מלות, לפיכך תקנו קודם שתאמר שמע תאמר שלש מלות והם אל מלך נאמן כדי שישלים תרי"ג מלות, כנגד תרי"ג מצות.

[יב] שמור את יום השבת לקדשו וגו'. ולהלן הוא אומר זכור (שמות כ ח), אלא זכרוהו כדי שלא יבוא, ושמרהו משיבוא. זכור ניתן ליורדי הים, ושמור ניתן ליושבי יבשה. זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאי אפשר לבשר ודם לעשות כן, כמה דאת אמר: אחת דבר אלוהים שתים זו שמעתי (תהלים סב יב).

[טו] וזכרת כי עבד היית במצרים והוציאתך הקדוש ברוך הוא משם למנוחה, לכך ינוח עבדך ואמתך (פסוק י"ד).

על כן צוך ה' אלוהיך. כשם שנצטוו במרה, לפי ששתי מצות נצטוו ישראל במרה, ואלו הם: **שבת וכיבוד אב ואם**, [שנאמר] שם: **שם לו חוק ומשפט** (שמות טו כה), **חוק** זה שבת שחייב אדם לענגו, שנאמר: וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג): **ומשפט**. זה כיבוד אב ואם, שהדין נותן שיכבדנו שהוא גידלו והאכילו והלבישו וכן חיוב הוא לעשות לו, ולכך נאמר: כאשר ציוך ה' אלוהיך, בכיבוד אב ואם.

[טז] למען יאריכון ימיר. ליום שכולו ארוך.

למען ייטב לך בעולם הזה.

[כז] לך אמור להם שובו לכם לאוהליכם. שהותרו להחזירים לנשיהם. לפי שאמר להם: אל תגשו אל אשה (שמות יט טו), שכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו.

[כח] ואתה פה עמד עמדי. אבל למשה אסר לחזור לאשתו.

פרק ו

[ד] שמע ישראל. בשעה שבא [יעקב] לגלות את הקץ, דכתיב: האספו ואגידה לכם (בראשית מט א), וכשרצה לגלות את הקץ נסתלקה ממנו רוח הקודש, מיד התחיל להצטער, אמר: בני שמא יש בכם פסול, או יש במיטתי פסול, כשם שהיה [בן] רשע לאברהם, והוא ישמעאל ובני קטורה, וכן ביצחק עשו ואליפז, ולכך נסתלקה ממני שכניה, מיד אמרו לו [בניו]: שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, פתח הזקן ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

דבר אחר:

שמע. להשמיע לאוזניך מצוה הוא.

ה' אחד. וצריך להאריך בדל"ת כדי להמליכו למעלה ולמטה ובארבע רוחות העולם, ובלבד שלא יחטוף בחי"ת, וצריכה דל"ת של אחד יוצאה לחוץ, כלומר העוקץ של הדל"ת כדי שלא תראה כמו רי"ש.

[ה] ואהבת. גדול העושה מאהבה יותר מעושה מיראה.

בכל לבבך. בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע.

ובכל נפשך ואפילו בא ליטול את נפשך אל תעבוד ע"ז, לפי שיש לך אדם שחביב נפשו עליו יותר מממונו, ולכך נאמר בכל נפשך.

דבר אחר:

בכל מאודך. בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, בין טוב ובין רע, וכמה דהוא אמר: חסד ומשפט אשירה (תהלים קא א), ואומר: באלוהים אהלל דבר בה' אהלל דבר (שם נו יא).

[ו] והיו הדברים האלה. דברים ככתבם שלא יקרא קרית שמע למפרע.

אשר אנכי מצוך היום. לעולם יהיו חדשים אצלך כאילו היום נצטווית עליהם.

על לבבך. שצריך לכוון לבך לקרייתו.

[ז] ושננתם לבניך. שיהיו דברי תורה משוננים בפיו, וכמה דאת אמר: כחצים ביד גיבור כן

בני הנעורים (תהלים קכז ד), שאם אדם בא לשאול ממך דבר מיד אמור לו.

ודברת בם. בם ולא בתפילה, שקרית שמע צריכה לאמרה בדיבור עז כדי שישמעו, אבל תפילה בלחש, כשם שעשתה חנה.

בשבתך בביתך. פרט לעוסק במצוה.

ובלכתך בדרך. פרט לשליח מצוה.

בדרך. פרט לחתן הנושא אשה בלילה הראשונה פטור מן התפילה דטרוד במצוה, ושכיבה נקראת דרך, שנאמר: דרך גבר בעלמה (משלי ל יט).

ובשכבך. בעת שכיבה.

ובקומך. בעת קימה.

[ח] **וקשרתם לאות על ידיך.** שחייב לקשור פרשה זו על יד שמאל.

והיו לטוטפות בין עיניך. כמו כן ציוה לכתוב ולהניחה בגובה של ראש כנגד בין העיניים.

[ט] **וכתבתם.** כתיבה תמה.

על מזוזות. מזזת כתיב, שאינו צריך להניח את הכתב אלא על מזוזה אחת של פתח.

ביתך. ביתך כתיב דרך ביאתך, כי עייל איניש רגל הימין מכניס תחילה לבית, מכאן שצריך להניח מזוזה מימין הפתח שהוא עומד מבחוץ.

ובשעריך. כשם שחייב להניח מזוזה על כל פתח בית, כך צריך להניח מזוזה על כל שער ושער.

פרק ז

[ז] **כי אתם המעט מכל העמים.** ה' משפחות ישראל חסרים ממשפחות בני נח, שמשפחות בני נח שבעים, ומשפחות ישראל ששים וחמשה.

דבר אחר:

המעט ה' מעט.

דבר אחר:

המעט. בעת שהקב"ה נותן גדולה לישראל הם ממעיטים עצמם.

משה רבנו ע"ה ניתן לו המעלה והגדולה ואמר: ונחנו מה (שמות טז ז),

אברהם אבינו ע"ה ניתן לו המעלה ואמר: ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז).

ודוד ע"ה אמר: מי אנכי [ה' אלוהים] ומי ביתי (ש"ב ז יח),

אבל אומות העולם כשהקב"ה נותן להם גדולה, מיד מתגאים בעצמם,

וכן פרעה אמר: מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), ופרעה שהיה מלך ראה בעצמו ונתגאה, שנאמר: לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג),
וכן חירם אמר: מושב אלוהים ישבתי (יחזקאל כח ב),
וכן סנחרב אמר: מי בכל אלוהי הארצות האלה אשר הצילו את ארצם מידי וגו' (ישעי' לו כ),
וכן נבוכדנצר אמר: ומן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי (דניאל ג טו).

[י] ומשלם לשונאיו. מיעוט זכות שהרשעים עושים בעולם הזה הקדוש ברוך הוא פורע להם בחייהם, כדי לאבדם לעולם הבא, ולא עוד אלא שמאחר להם אולי ישובו, שנאמר: חי אני נאם ה' אלוהים אם אחפוץ במות הרשע וגו' (יחזקאל לג יא), אבל ישראל מצוה שהם עושים בעולם הזה אינו נותן להם שכרם אלא לעולם הבא, שלכך אמר: **שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו** (פסוק ט).

[יא] אשר אנכי מצוך היום. היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם.

פרשת עקב

המשך פרק ז

[יב] והיה עקב תשמעון את המשפטים. משפטים שמשליך אותם אחר עקבו אם תשמעו אותם הדברים ותיזהרו בהם הקדוש ברוך הוא ישמור לך הברית והחסד אשר נשבע לאבותיך, שכן מצינו באברהם עקב אשר אברהם (בראשית כו ה), נשבע לו הקדוש ברוך הוא שיתן לו את הארץ, וירבה את זרעו, ויתברכו בזרעו כל גויי הארץ, וכן אתה מוצא שכל הברכות שאמר ליצחק בעבור עקב ששמר אברהם.

[יד] ברוך תהיה מכל העמים. לפי שכל העמים יתברכו בגללכם, לכך העמים יהיו מברכים אתכם.

דבר אחר:

ברוך תהיה מכל העמים וגו'. ומה ברכה היא?
שלא יהיה בכם עקר ועקרה ובבהמתך.

דבר אחר:

לא יהיה בך עקר. שבשעה שהגויים שואלים אתכם שום דבר שלא תהיו עקורים מלהשיב להם תשובה ניצחת.
ובבהמתך. אפילו עמי הארץ שהם חשובים כבהמות ישובו להם כראוי.

[טו] והסיר ד' ממך כל חולי. התורה היא מרפא לכל חולי, שנאמר רפאות תהיה לשרך (משלי ג ח).

[טז] ואכלת את כל העמים. מכאן אמרו חז"ל: שהקב"ה התיר להם לאכול מה שימצאו משלל שבעה עממים, ואפילו קודלי דחזירי.

[כ] וגם את הצרעה. מלמד שהצרעה עברה עימהם בירדן, וכל אותם אורבים שהיו מטמינים עצמם במערות כדי להרוג, הייתה הצרעת נכנסת לשם ומכה אותם בעיניהם והיו מתים.

פרק ח

[ב] למען ענתך לנסתך באחריתך. כל מצות שבמשנה תורה כתיב בהו בלשון שמע, ולמה כן?

בשעה שעשו ישראל את העגל איבדו מה שאמרו נעשה, אבל נשמע היה בידם, לפיכך משה רבנו מזהיר אותם בלשון שמע, שלא יאבדו את נשמע.

למען ענותך. כל מה שעינה אותם במדבר לא עשה אלא בשביל ניסיון להודיע לכל הבריות. **את אשר בלבבך.** שידעו כל העמים שאין אתם שומרים מצות בשביל טובה ונחת רוח שעשה עמכם, אלא מאהבה עשיתם כל מה שעשיתם, אעפ"י שעינה אתכם לא הנחתם מלשמור את מצוותיו.

[ד] שמלתך לא בלתך מעליך. מלמד שהשמלה וגם המנעלים שברגליהם כמו שהיו גדלים גם הם היו גדלים עימהם.

[טו] המוליכך במדבר. רמז להם שעתידיים למרוד במקום, ולעבוד ע"ז חלף הטובה שהשפיע להם, כמו שנאמר: וכסף הרביתי (להם) [לה] וזהב עשו לבעל (הושע ב י). והוא בעבור כך עתיד להגלותם בארבעה מלכויות: **נחש שרף ועקרב וצימאון** אשר אין מים. זו מלכות חייבת שהם צמאים מרוח הקודש ומדברי תורה, שנאמר: לא רעב ללחם ולא צמא למים וגו' (עמוס ח יא), אבל לעתיד לבוא כי אצק מים על צמא (ישעי' מד ג).

פרק ט

[ט] בעלותי ההרה. ואימתי עלה משה לסיני?

בששה בסיון ניתנה התורה לישראל, ובשביעי עלה, שנאמר ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שמות כד טז), ועלה משה ועמד בהר ארבעים יום וארבעים לילה, שנאמר: (ואשב בהר) [ויהי שם עם ה'] ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה (שמות לד כח). מכאן שלא ישנה אדם ממנהג המקום, וכן המלאכים כשבאו אצל אברהם אכלו ושתו, לפי שירדו אצל בני אדם, ומשה שעלה אל מקום המלאכים לא אכל ולא שתה, ומאין ניזון? מזיו השכינה, כמו שנאמר: ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו (שמות כד יא), וירד בי"ז בתמוז שהיה מסוף ארבעים יום.

[טו] ואפן וארד. לא ירד משם עד שפינה כל זעמו של הקדוש ברוך הוא, שזכר זכות אבות, כמו שנאמר: זכור לאברהם וגו', וינחם ה' וגו' (שמות לב יג יד), ואותו יום שיבר את הלוחות, שנאמר: ואתפוש בשני הלוחות (דברים ט יז), ולמה שיברם? לפי שהיה כתוב בהם: לא יהיה לך אלוהים וגו' (שם ה ו), והם עשו את העגל שלא לחייבם, וביום י"ח בתמוז עלה להתפלל עליהם, שנאמר: ואתפלל (לה') [אל ה'] (דברים ט כו), ונשתטה בתפילה לקבל התורה ועברו עליה, כמה דאת אמר: ויאמר משה אל העם אתם חטאתם וגו' (שמות לב ל), וקיבל הקדוש ברוך הוא תפילתו, שנאמר: וישמע ה' אלי (דברים ט יט).

[כ] ובאהרן התאנף ה' מאד. שביקש להרוג את כל בניו, ואין להשמידו אלא איבוד בניו, שנאמר: ואשמיד פריו ממעל ושורשיו מתחת (עמוס ב ט), אלא נתפלל עליו משה רבנו ונעשה מחצה על מחצה, ועל זה נאמר: על כל דבר פשע (שמות כב ח), על אותו הדבר שפשע אהרן, שאמר להם שיביאו זהב ויעשה להם העגל, שנאמר: ויאמר אליהם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם וגו' (שמות לב ב), ועל שעשה להם תבנית שור, שנאמר: וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים קו כ). על חמור (שמות כב ח). אלו המצריים שהם ערב רב, שנאמר: אשר בשר חמורים בשרם וגו' (יחזקאל כג כ): על שה (שמות שם). אלו ישראל שטעו אחריהם, שנאמר: שה פזורה ישראל (ירמ' נ יז): על שלמה (שמות שם), שעשו קצין לע"ז, שנאמר: שמלה לך קצין תהיה לנו (ישעי' ג ו): על כל אבדה (שמות שם), שאבדו לא יהיה לך. אשר יאמר כי הוא זה (שם). זהו משה, שנאמר: כי זה האיש וגו' (שם לב א): עד האלוהים (שם כב ח). זה משה שנקרא אלוהים, שנאמר: ראה נתתיך אלוהים לפרעה (שם ז א): יבוא דבר שניהם (שם כב ח). דין הקדוש ברוך הוא עם אהרן. אשר ירשיעון אלוהים (שם). זה משה: ישלם שנים לרעהו (שם). שמתו שני בני אהרן ונשתירו שנים.

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 30
[כא] ואשלך את עפרו. של עגל אל הנחל היורד מן ההר לאיסור, כמו ששינו שוחק וזורה לרוח.

[כב] ובתבערה. כמה דתימר: ויהי העם כמתאוננים רע (בדבר יא א).
ובמסה. שאמרו: היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז).
ובקברות התאוה. שנאמר: וישבו ויבכו גם בני ישראל (במדבר יא ד).

[כה] ואתנפל לפני ה'. אלו ארבעים יום אחר סמיכת שבירת הלוחות, שנאמר: ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם (שמות לב ל).

פרק י

[א] פסל לך. זה היה בכ"ט ימים בחדש אב.
ועשית לך ארון עץ. תחלה שתשים בו הלוחות שאתן לך מיד כדי שתעמדנה בגלוי.

[ג] ואעש ארון. זה הארון היה לבד הארון שעשה בצלאל.

[ה] ואפן וארד מן ההר. שמסר לי הקדוש ברוך הוא סדרי מחילה וסליחה, ואותו יום היה יום ארבעים יום שעמד בהר בקבלת לוחות שניות, והוא היה יום עשור בתשרי, ולכך קבע אותו יום הקדוש ברוך הוא יום מחילה וסליחה לישראל, כמו שעשה באותו עת, כן יעשה עמנו בכל עת ובכל שעה אמן.

פרשת ראה

פרק יא

[כו] ראה אנכי וגו' את הברכה וגו'. אמרה כסדר אם בחוקותי תלכו אשר תשמעון אל מצות ה' אלוהיכם. והקללות שנאמרו לשם יבואו עליכם אם לא תשמעו אל מצות ה' אלוהיכם, ותלכו אחרי אלוהים אחרים, שאותן הקללות לא נאמרו אלא על דור עובדי עבודה זרה.

[כט] ונתתה את הברכה על הר גריזים כשם האמור להלן אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים (דברים כז יב).

ואת הקללה על הר עיבל. שנאמר: ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל (שם שם יג):

[ל] **הלא המה בעבר הירדן.** סימן נתן להם משה רבנו על שני הרים הללו כדי שידעו באיזה מקום הם עומדים שהם סמוכים למעברות הירדן.

פרק יב

[ב] **אשר אתם יורשים אותם את אלוהיהם.** אחר שאתם רואים שלא יוכלו אלוהיהם להציל עצמם מידכם, אתם יודעים שאין בהם ממש להציל את עובדיהם.
את אלוהיהם. אלוהיהם על ההרים הרמים ולא ההרים אלוהיהם שאם היו עובדים לו לא היה נאסר.

[ג] **ופסילי אלוהיהם תגדעון.** אלו חליפי אשרה שחייבים כל ישראל לגדע.
ואבדתם את שמם מן המקום ההוא. שאם אותו מקום יקרא על שם ע"ז אתם צריכים להחליף לו שם אחר חוץ לאותו השם שלא תזכרו עוד ע"ז, כמו שנאמר: ואת נבו ואת בעל מעון מוסבות שם (במדבר לב לח).

[ד] **לא תעשון כן לה' אלוהיכם.** מכל שבטיכם, מכאן שירושלם לא נחלקה לשבטים, שכל השבטים היה להם חלק בה.
ובאת שמה. והבאתם שמה. בזמן שהוא בא לרגל צריך להביא את נדרו, ואם לא הביא נדרו עובר מיד בעשה.

[ו] **עלותיכם וזבחיכם.** עלותיכם אלו עלות ראייה, שנאמר: ולא יראו פני ריקם (שמות כג טו).

וזבחיכם. אלו שלמי חגיגה.

מעשרותיכם. אלו מעשר בקר וצאן ומעשר שני של דגן ותירוש ויצהר.

ואת תרומת ידכם. אלו ביכורים.

ונדריכם ונדבותיכם שיהיו כל נדרים ונדבות הקדש. ומה בין נדר לנדבה?

נדר האומר הרי עלי עולה, לפיכך נדר חייב באחריותה אם נגנבה או מתה או אבדה.

נדבה מתה או נגנבה אינו חייב באחריותה, וכל היכא דאיתא בי גזא דרחמנא איתא.

ובכורות בקרכם. בכורות ותמימים שהיו לכוהנים.

[ח] **לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום.** אמר להם משה: כשאתם נכנסים לארץ לא יאסרו עליכם הבמות מלהקריב עליהם כשם שאסורות היום, כמו שנאמר: איש איש [מבית ישראל] אשר ישחט וגו' ואל פתח אהל מועד לא הביאו וגו' (ויקרא יז ג ד), אחר שתכנסו לארץ תוכלו לעשות איש הישר בעיניו כל זמן שיהיו מותרות לכם הבמות.

[ט] כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה. מנוחה זו שילה נחלה זו ירושלים, שבשעה שיהיה המשכן בשילה יאסרו הבמות בירושלים לעולם. וכי מאחר שנאסרו משילה ולמה היו צריכים לאסור מירושלים?

כדי ליתן היתר לבמות בין שילה למקדש, מכאן אמרו: באו ישראל לגלגל הותרו הבמות, באו לירושלים ובנו בית המקדש נאסרו עליהם הבמות, ושוב לא היה להם היתר לעולם. ובמה לא הייתה צריכה להם, אלא אדם אומר מישראל בונה במה לעצמו ובתוך ביתו ומקריב עליה לעצמו עולתו.

[יג] השמר לך פן תעלה עולותיך. אין אתה רשאי לעשות לאחר שיבנה, אבל יכול לעשות מזבח כמו שעשה אליהו בהר הכרמל, ומנין למד אליהו לעשות כן בהר הכרמל? ממה שאמר לו הקדוש ברוך הוא ליעקב: נוי וקהל גויים יהיה ממך (בראשית לה יא), עתיד לצאת מבנימין בן שיעשה בקהל גויים שיבנה מזבח באיסור הבמות ואני מקבלו, ואליהו משבט בנימן היה, שכן כתיב בספר יחוסין בשבט בנימן: (ערשיה) [ויערשיה] ואליהו זכרי בני ירוחם (דה"א ח כז). ערשיה בשעה שהקב"ה מרעיש את העולם על ישראל זוכר ברית אבות והקב"ה מרחם עליהם ולכך נאמר: (ואליהו) אשר היה דבר ה' אליו [לאמר] ישראל יהיה שמך (מ"א יח לא), באותה שעה ששם לו הקדוש ברוך הוא זה השם ואמר לו: גוי וקהל גויים.

[טו] רק בכל אות נפשך תזבח וגו'. בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר, שאם נפל מום במוקדשין שהוא רשאי לאכול בכל מקום.

תזבח. ולא גיזה.

ואכלת. ולא חלב.

ומצינו למדים שלבמהמות פסולי המוקדשין והתיר הבשר לאכול בחולין.

הטמא והטהור. יחדיו שניהם לאכול בקערה אחת ואינן נמנעים, שאין הפסולים צריכים לשמור מטומאה, כשם שאין צריכים לשמור צבי ואיל שאין מקריבין למזבח.

[טז] רק הדם לא תאכלו על הארץ תשפכנו כמים. מה המים מכשירים את הזרעים לקבל טומאה, כך הדם מכשיר את הבשר לאכילה, ודם הנשפך כמים מכשיר, אבל דם של קדשים שאינו נשפך אינו מכשיר.

[יז] לא תוכל. יכול אתה אוכל בביתך אינך רשאי כי אם לפני ה' אלוהיך תאכלנו לפני מן החומה, אבל הבכורות נאכלים לכוהנים ככל בשר שנאכל לישראל לעבדיהם ולאמהותיהם.

[כ] ואמרת אוכלה בשר כי תאוו נפשך. מכאן ואילך הותר להם בשר לאכול.

כי תאווה נפשך. מכאן שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון.

[כא] זבחת מבקרך. ולא כל בקרך.

מצאנך. ולא כל צאנך.

מכאן אדם חומל על בהמתו שלא לכלותם, [שנאמר]: ידוע תדע פני צאנך (משלי כז כג).
כאשר צויתך. מלמד שנצטווה [משה] על הוושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים
בבהמה.

[כג] כי הדם הוא הנפש. על הדם הוא הנפש בכרת ועל המצות כולן באזהרה.

ולא תאכל הנפש עם הבשר. זה אבר מן החי.

[כה] לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך. והלא הדברים קל וחומר, ומה דם שנפשו של
אדם קצה מלאכלו, מטיבין לו ולבניו אחריו, שאר עבירות שנפשו של אדם חומדתן, כגון עריות
וגזל וגניבה על אחת כמה וכמה, שאם הוא שומר נפשו מהם שלא לעשותם, כמה הוא שכרו.

[כז] ועשית עולותיך הבשר והדם. אם אין בשר אין דם.

ודם זבחיך ישפך על מזבחת. וכלל על בכור ומעשר ופסח הכתוב מדבר שהם נתונים במתנה
אחת כנגד היסוד, שכך נאמר ישפך, בשפיכה אחת, לכך הקישם לעולה, מה עולה טעונה
יסוד, דכתיב: אל יסוד המזבח (שמות כט יב), אף אלו טעונים יסוד.
והבשר תאכל. אין רשות לאכול עד שיזרוק את הדם.

[ל] איכה יעבדו הגויים האלה. מענין שעובדין לאלוהיהם.

פרק יג

[א] לא תוסף עליו. על העבודות שצויתך ולא תגרע ממנו.

[ג] ובא האות והמופת. שהקב"ה עושה אות ומופת לע"ז, כגון חנניה בן עזור שבתחילה היה
נביא אמת וחזר מאחרי ה', ואומר הנביא השב מאחרי ה', אל תאמן בו, שאין אות ומופת אלא
בשם הקדוש ברוך הוא, ואם תאמר שהקב"ה היה יודע מה עתיד לעשות, למה היה עושה
אות ומופת בשבילו לא עשהו הקדוש ברוך הוא אלא כי מנסה ה' אלוהיכם אתכם לדעת
הישכם וגו'.

דבר אחר:

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 34
חיפש הקדוש ברוך הוא אחר עובדי ע"ז דאפילו יראים בכשפים או במעשה שדים עושים אות
ומופת לא ישמע להם שאין בהם ממש.

[ו] יומת. בחנק.

[ז] כי יסיתך אחיך בן אמך. לפי שאחיו מאביו יש לומר שלדעת כן הוא [עושה], כדי שיירש
חלקו, לפיכך לא תשמע לו, אלא אפילו אחיך מן האם שתחשוב בלבך שזה אינו אומר לך
בשביל ירושתך שאם בן מן האם אינו יורשך ואינו אומר אלא דבר שתקנה לא תשמע לו.

[ח] מאלוהי העמים אשר סביבותיכם הקרובים אליך או הרחוקים ממך. ואם ע"ז פלונית כך
היא אוכלת, וכך היא שותה, וכך מדיינה, וכך מסיבה, וכך יושבת ומוכחת, והוא משבח לך ע"ז
רחוקה, אז אתה אמור לו מן הקרובות שאתה מכיר אתה יודע בהנך של רחוקות, שכשם
שאינ בקרובות ממש, כך אין ברחוקות ממש.

[ט] ולא תחוס עיניך עליו. מכאן שהיו טוענין למסית.

[יג] כי תשמע באחת עריך. עיר אחת נעשית נידחת, שנאמר: אחת, אבל שתי עיירות לא
מהני קרחה של ארץ ישראל.

[יד] מקרבך. ולא מן הכפר.

[טו] ודרשת וחקרת. מכאן שהיו בודקין עדי נפשות בדרישה וחקירה.

[יז] ואת כל שללה תקבץ. ולא שלל שמים שאם היו קדושים לא היו נשרפים ונכסי צדיקים
אבודים.

פרק יד

[א] בנים אתם לה' אלוהיכם. ינהוג בהם מנהג בנים אם לא תעבדו ע"ז.
לא תתגודדו. כמו שנאמר: ויתגודדו כמשפטם וגו' (מ"א יח כח).

דבר אחר:

לא תתגודדו. כלומר אל תעשו המצות אגודות, כמו שנאמר: ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט
ו).

לא תשימו קרחה. נאמר כאן קרחה, ונאמר להלן קרחה (ויקרא כא ה), מה להלן על מת, אף כאן על מת, ומה להלן עשה הראש כבין העיניים, אף כאן עשה הראש כבין העיניים.

[ב] כי עם קדוש אתה. הקדוש ברוך הוא קידש אתכם לשמו ובכם בחר מכל העמים, לכך אל תעשו כמעשה העמים.

[ג] לא תאכל כל תועבה. לא תאכל כל מה שתיעבתי לך.

[ד] זאת הבהמה. ומפרש החיה, מכאן שהחיה נקראת בהמה.
שור שה כשבים ושה עזים.

[ה] איל צבי ויחמור. גלוי וידוע לפניו שהבהמות הטהורות מועטות, לכך פרט להם הכתוב, גלוי וידוע לפניו שעופות טמאים מועטים, לכך פרט להם הכתוב, מכאן למדנו שלא ישנה אדם לתלמידו אלא דרך קצרה.

[ז] השסועה. בריה בפני עצמה היא ויש לה שני גבין ושני שדרות.

[יג] והראה ואת האיה והדיה למינה. תמן כתיב: [ואת הדאה ואת האיה] למינה (ויקרא יא יד), והכא כתיב: האיה למינה, מכאן שהאיה והדיה אחת היא, ומצינו למדים כ"ד עופות טמאים, כ' שמפרש אותם, וד' הבאים מן למינם למינהו.

[יז] והקאת ואת הרחמה ואת השלך. ולמה נקרא שמו שלך?
ששולה דגים מן הים.

[יח] והחסידה והאנפה למינה. ולמה נקרא שמה חסידה?
שעושה הרבה חסידות עם חברותיה.
והדוכיפת. הודו כפות.
והעטלף. שאינו יוצא אלא בעלטה.

[יט] וכל שרץ העוף טמא הוא. על חגבים טמאים וצרעה וכיוצא בהם הכתוב מדבר.

[כא] לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך. זה גר תושב שהוא כופר בע"ז אבל נתגייר, לגר בנתינה וגם במכירה, דכתיב: **לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי.** וכן לגוי בנתינה ובמכירה, שנאמר: **תתננה ואכלה או מכור לנכרי.**

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 36
לא תבשל גדי בחלב אמו. שלש פעמים כתיב: לא תבשל גדי בתורה כנגד עופות וחיות ובהמות, שכשם שאסורים באכילה, כך אסורים בבישול, שלכך הוציאו הכתוב בלשון בישול לא תבשל.

[כב] עשר תעשר הזהר לעשר שלא תבשל הגדיות בחלב אמותיהן זו מכת השתון שמבשל הזרע.

דבר אחר:

עשר תעשר. בשני מעשרות הכתוב מדבר, מעשר ראשון ללוי, ומעשר שני היה קדש, ועליו נאמר כל הפרשה.

היוצא השדה שנה שנה. כל שנה ושנה חייב להוציא מעשר שני, אבל השלישית מעשר ראשון ומעשר עני, לכך נאמר: שנה שנה, לפי ששתי שנים זו אחר זו מעשר מן המעשר מענין אחד, אבל בשנה השלישית לא היה נוטל מעשר אלא מעשר עני.

[כה] וצרת הכסף בידך. דבר שיש עליו צורה, שאין מעשר שני מתחלל על אסימון.

[כז] ונתת הכסף בכל אשר תאוו נפשך. כלל, בבקר ובצאן וביין ובשכר פרט, ובכל אשר תשאלך נפשך חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש דבר שהוא ולד ולדות הארץ ארץ, אף אין לי אלא ולדות הארץ.

[כח] מקצה שלש שנים. שנה שלישית של שלש שנים מצוה וכך ששית וחמישית ורביעית שאינו רשאי שלא ליתן מעשר אלא עד שנה שלישית או ששית, ואותה שנה היה מבער כל מעשרותיו ונותן לבעליהן.

[כט] ובא הלוי. נוטל מעשר ראשון.

והגר והיתום והאלמנה. נוטלין מעשר שני.

פרק טו

[א] מקץ שבע שנים. זו שנה שביעית שעושה שמטה שאינו לא זורע ולא קוצר ומניח כל שדותיו וכרמיו הפקר.

[ב] וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו. ועוד היה שם שמטת כספים, שאם היה חוב לו שבשמטה צריך לומר משמט אני ואם אמר הלואה אף על פי כן אני רוצה הלוואתך.

[ד] כי ברך יברכך ה'.

[ח] די מחסורו אשר יחסר לו. זו אכילה ושתייה ולינה ולוייה.

דבר אחר:

די מחסורו. צריך להאכיל לעני ולהשקותו ושילין אותו בביתו וללוות אותו, ואם אינו יכול ללכת ברגליו, צריך ליתן לו בהמה לרכוב עליה.

[י] נתון תתן לו. אפילו מאה פעמים.

כי בגלל. גלגל הוא שחוזר בעולם, שאתם חושב בלבך שלא תבוא למדה הזו, ואם לא תבוא אתה ושמא בנך יבוא, או בן בנך לכך צריך שיעשה הוא לאחרים כל זמן שיש בידו, כדי שיעשו אחרים עליו אם יצטרך הוא או בניו.

[יב] כי ימכר לך אחיך העברי וגו'. זה הנמכר בגניבתו שבית דין מכרוהו. כי תקנה עבד עברי (שמות כא ב), זה המוכר עצמו.

או העבריה. שאביה מכר אותה, שנאמר: וכי ימכור איש את בתו לאמה (שם שם ז). ועבדך שש שנים. כשם שעבד עברי יוצא בשש שנים יתירה עליו אמה העבריה שהיא יוצאה בסימנים.

[יג] העניק תעניק. לפי שנתברך הבית בשבילו תן לו.

[טז] כי טוב לו עמך. עמך יהא כשתלך מקום לאכול עמך יהא, כשתשב לשתות וגם מן הלחם אשר אתה אוכל תאכלנו, ועל מטה טובה תשכיבנו, ואם יש לך אשה טובה ולו אין אשה אדונו ימסור לו שפחה כנענית.

[יז] ונתת באזנו ובדלת. אוזן ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), והלך זה לקבוע לו אדון לעצמו תרצע, ובפני עדים, ואיזה עדים היו, המשקוף ושתי המזוזות, אמר הקדוש ברוך הוא: הם עידי שהצלתי אתכם ממצרים כשמתו בכוריהם וראשיהם, שנאמר: ועבר ה' לנגוף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה' (עליכם) [על הפתח] (שמות יב כג), לפיכך תנקב אותו אוזן לפני העדים, ויהיה עבד עולם עד היובל עד שיקראו וקראתם דרור בארץ (ויקרא כה י).

[יט] כל הבכור. בבכור פטר רחם הכתוב מדבר.

תקדיש לה' אלוהיך. שלא יקדיש דבר שאינו יכול לעלות לא עולה ולא שום זבח.
תקדיש. שהוא צריך לנהוג בו מנהג הקדש.

דבר אחר:

תקדיש. זה הקדש של עלוי.

[כ] לפני ה' אלוהיך תאכלנו. לכהן הוא מזהיר.

פרק טז

[א] שמור את חדש האביב. שיהא עומר בחדש בלא זמנו שאם לא היו הם רואים באדר שלא יבוא עומר חדש על זמנו היו הם מעברים את השנה, ולכך אין מעברים אלא אדר שבאותו חדש יכול אתה להכיר אם יבוא אביב שתקופת ניסן תהא נופלת קודם הקרבת העומר.

[ב] וזבחת פסח. מן הצאן וחגיגת ארבעה עשר מן הבקר.

[ג] כי בחפזון. זה חפזון דמצרים, שנאמר: ותחזק מצרים על העם וגו' (שמות יב לג), ועל דבר זה לא יכלו להחמיץ לחמם אלא לקחו בצקם טרם יחמץ.
למען תזכר את יום צאתך בארץ מצרים כל ימי חייך. ימי חייך הימים, כל ימי חייך הלילות.

דבר אחר:

ימי חייך העולם הזה.

כל ימי חייך, כל לרבות ולהביא את ימות המשיח.

[ד] ולא יראה לך שאור. שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה.

[ו] כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. אותה שעה.

[ז] ובשלת ואכלת. ואין בישול אלא צלי אש, שנאמר: ויבשלו (את) הפסח באש כמשפט (דה"ב לה יג).

ופנית בבקר. זה בקר ט"ז שהוא חול ואותה שעה אתה רשאי. והלכת לאוהלך.

[ח] ששת ימים תאכל מצות. ו' מן החדש וז' מן הישן.

[ט] שבעה שבועות תספר לך. מצוה לממני יומי ומצוה לממני שבועי.

מהחל חרמש בקמה. ליל ט"ז קוצרין את העומר ובאותה שעה לספור.
בקמה. בקומה צריך לברך ולא בישיבה.

[י] מסת נדבת. מכאן שאין מביאין חגיגה אלא מן החולין, כמה דתימא וישם המלך אחשורוש מס על הארץ (אסתר י א).

[יא] ושמת לפני ה' אלוהיך. לי יש ד' בני בית, לוי גר יתום ואלמנה, לך יש ד' בני בית, בן ובת עבד ואמה, אם אתה משמח את שלי אני משמח את שלך.

[יג] חג הסכת. מלמד שעושין סוכה בחולו של מועד.

תעשה לך. ולא מן העשוי.

לך. להוציא את הגזולה אלא משלך תהא.

באספך מגרנך. בפסולת גרן הכתוב מדבר.

מגרנך. ולא כל גרנך.

מיקבך. ולא כל יקבך.

מכאן אתה למד שאין עושין סוכה אלא בדבר שגידולו מן הארץ ומדבר שאינו מקבל טומאה, וכן בעזרא אומר צאו (ההרה) [ההר] והביאו עלי זית ועלי עץ שמן [וגו'] לעשות סוכות (נחמי' ה' ט"ו).

[טו] והיית אך שמח. מהו אך?

שאין בעולם הזה שמחה שלימה שבניו מצערין אותו על השלחן. מפני מה לא נאמר בפסח שמחה, ובעצרת כתיב שמחה אחת, דכתיב: ושמת לפני ה' אלוהיך (פסוק יא) ובחג כתיב שלשה שמחות, דכתיב: ושמת בחגך (פסוק יד), והיית אך שמח. לפי ששנינו בארבעה פרקים בשנה העולם נידון:

בפסח על התבואה,

בעצרת על פירות האילן,

ובראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, שנאמר: היוצר יחד לבם וגו' (תהלים לג טו),

ובחג נידונים על המים,

כי זמן פסח הוא חסרון ועדיין יש לעשות, לכך אין כתיב שמחה, אבל בעצרת עבר דין אחד, לכך נאמר בו שמחה אחת, בחג שכבר עברו שלשה דינים פסח ועצרת וראש השנה, לכך נאמר בו שלש שמחות.

[טז] שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך. הזכרים חייבים ולא הנקבות, לכך נאמר: כל זכורך. **בחג המצות.** ולמה נזכרו שלשה מועדים הללו? למאחר נדרו שאינו עובר עד שיעברו עליו שלשה רגלים. **ולא יראה את פני ה' ריקם.** זו עולת ראייה שחייב כל אחד ואחד להביא.

[יז] איש כמתנת ידו. בבעל עושר הכתוב מדבר אם יש לו אוכלים רבים יביא שלמים.

פרשת שופטים

המשך פרק טז

[יח] שופטים ושוטרים. אם אין שופט אין שוטר, ומנין שמעמידין לישראל? תלמוד לומר: **שוטרים תתן לך.** שופטים לכל שבט ושוטרים לכל שבט ושפט. שופטים לכל עיר ועיר, ושוטרים לכל עיר ועיר, ומנין לנו? שנאמר: **בכל שעריך לשבטיך.** **ושפטו.** מצוה לדון את שבטו. **משפט צדק.** אין מעמידין דיינים אלא שידענו בו שהוא מוציא הדין לאמתו.

[יט] ולא תקח שוחד שהשוחד עשה שהנותן והמקבל אחד הוא.

[כא] לא תטע לך אשרה. זה המעמיד הדיין שאינו הגון ובמקום תלמידי חכמים כאילו נטע אשרה. **אצל מזבח ה' אלוהיך.** שכן כתיב צדק צדק תרדוף, הלך אחר בית דין יפה, וסמוך ליה לא תטע לך אשרה.

[כב] מצבה, מה בין מזבח למצבה?

מזבח שלשה אבנים, שנאמר: מזבח אדמה (שמות כ' כ"א), **מצבה** אבן אחת, שנאמר וירימה מצבה (בראשית ל"א מ"ה). **אשר שנה.** והיכן שנה? שציוה לעשות מזבח ולא מצבה.

פרק יז

[ו] על פי שנים עדים או שלשה עדים אם עדות מתקיימת בשנים למה צריך לומר שלשה, ולמה נאמר שלשה?

לומר לך מה שנים אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה, אף שלשה אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה, והני מילי שהתרו בהם ולמה הם באים אעפ"י שנמצא השלישי קרוב או פסול אין עדותן בטלה וגם מתקיימת בשאר בין בדיני ממונות בין בדיני נפשות.

[ח] כי יפלא ממך דבר. אין יפלא אלא לשון כסוי, שנתכסה ממנו הדין, לפי שחבריו חולקין עליו, שנאמר: לא נפלאת היא ממך (דברים ל יא).

דבר אחר:

כי יפלא ממך דבר. במופלא שבבית דין הכתוב מדבר.

ממך. זה יועץ, שנאמר: ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל (נחום א יא):

בין דם לדם. בין דם נדה לדם זיבה ודם לידה.

בין דין לדין. בין דיני ממונות לדיני נפשות.

ובין נגע לנגע. בין נגעי אדם לנגעי בתים.

דברי ריבות בשעריך. זה לקט שכחה ופיאה, ובכולן יש בהם איסורין כריתות ומיתה.

וקמת ועלית. מלמד שבית המקדש גבוה מכל הארצות של ארץ ישראל.

[ט] ובאת וגו' ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. וכי יש אדם שהולך לבית דין שאינו בימיו.

אלא ללמדך אין לך לדרוש אלא בית דין של אותה שעה, שנאמר: ה' אשר עשה את משה ואת אהרן (ש"א יב ו), ואת ירובעל ואת בן דן ואת יפתח ואת שמואל (שם שם יא), שקל הכתוב קלי עולם כשלשה חמורי עולם:

גדעון בדורו כשמואל בדורו,

יפתח בדורו כמשה בדורו,

שמשון בדורו כאהרן בדורו

וכן הוא אומר: אל תאמר (כי בימים) [מה היה שהימים] הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על (זאת) [זה] (קהלת ז' י').

[י] מן המקום ההוא. זה בית דין הגדול שהוא ע"א בלשכת הגזית.

[יא] ימין ושמאל. אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל, או שמאל שהוא ימין, אל תסור מדבריהם.

[יב] והאיש אשר יעשה בזדון. אינו חייב עד שיתרו בו.

ומת האיש ההוא. מיתתו בחנק.

[יד] כי תבא אל הארץ וגו' ואמרת אשימה עלי מלך. שלשה מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ:

להעמיד להם מלך,

ולהכרית זרעו של עמלק,

ולבנות בית הבחירה,

ואיני יודע איזה מהם תחילה, כיון שאמר: כי יד על כס יה וגו' (שמות יז טז), הוי אומר זרעו של עמלק תחילה, וכמה דאת אמר: ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא וגו' (ש"ב ז' א' ב'), אחר שנתן להם רשות לשום עליהם מלך, שנאמר: אשימה לך מלך (פסוק יד), וכתוב: שום תשים עליך מלך (שם ט"ו), למה חרה לו הקדוש ברוך הוא בעת ששאלו מלך בימי שמואל?

לפי שזקנים שבאותו הדור שאלו כהוגן ואומרים שימה לנו מלך לשופטינו ככל הגויים (ש"א ח ה), כשם שהקב"ה ציוה למשה רבנו, אבל עמי הארץ קלקלו, שנאמר: והיינו גם אנחנו ככל הגויים (שם שם כ).

שום תשים עליך. שתהא אימתו עליך, מכאן אמרו: אין רואין אותו ערום, ולא כשהוא מסתפר, ולא כשהוא בבית המרחץ, ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול.

[טז] רק לא ירבה לו סוסים. יכול אפילו כדי רכבו ופרשיו, הא מה אני מקיים סוסים?

סוסים הבטלנים, ומנין שאם ריבה סוס אחד והוא בטל שהוא בבל ירבה?
תלמוד לומר: **למען הרבות סוס,** וכי מאחר שעל סוס אחד בבל ירבה הוא עובר למאי לי לעבור בעשה ולא תעשה על כל סוס וסוס.

[יז] ולא ירבה לו נשים. יותר משמונה עשרה, שכן מצינו לדוד שהיו לו ששה, ואמר: ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה (ש"ב י"ב ח'), הרי שמונה עשרה. ומפני מה לא ירבה לו נשים?

שלא יסורו את לבבו, כמו שלמה בן דוד ע"ה שהטו נשיו את לבו לסור ואפילו אחת היא מסירה לבו, שנאמר: **ולא יסיר** (את) **לבבו,** ומכאן שאפילו אחת והיא מסירה את לבו לא יקיימנה אלא יגרשנה, אם כן מה תלמוד לומר לא ירבה לו נשים?
אפילו כאביגיל.

וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. יכול אפילו ליתן אספניא, תלמוד לומר: **[לא ירבה לו, לו]** אינו מרבה אבל מרבה הוא כדי ליתן אספניא. לא האמור בנשים בא למעט הדיוטות שיוכל לישא כל מה שירצו.

[יח] וכתב לו. אחת שהיא יוצאת ונכנסת עמו, והוא עושה אותה כמו קמיע, ותולה אותה בזרועו, לקיים מה שנאמר: שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים ט"ז ח).

פרק יח

[ג] הזרוע והלחיים והקיבה. מבני מה זכו כוהנים לשלשה מתנות הללו, בשביל מעשה פינחס, זרוע בעד ויקח רומח בידו (במדבר כה ז). לחיים על שם ויתפלל ותיעצר המגפה (שם שם ח').
הקבה בעד האשה אל קובתה (שם).

[ד] וראשית גז צאנך תתן לו. שתי צאן חייבות בראשית הגז, שכן דרכן של בני אדם לחיות שתי צאן, שנאמר: והיה ביום ההוא יחיה איש עגלות בקר ושתי צאן (ישעיה ז כא).
ויש אומרים: ד' צאן, שנאמר (וחמשה) [וחמש] צאן עשויות (ש"א כ"ה י"ח).
תתן לו. מתנה הראויה לו, שנאמר **תתן**.

[ו] וכי יבא הלוי. בכהן הכתוב מדבר. בארבע ועשרים מקומות הם קרויים לוויים וזה אחד מהם והכוהנים הלוויים בני צדוק (יחזקאל מד טו).
מאחד שעריך. בשעה שכל ישראל נכנסים בשער אחד.

[ז] ושרת בשם ה' אלוהיו ככל אחיו הלוויים. שכל המשמרות שוות בקרבנות הבאות מחמת הרגל לקרב באותה משמרה שהשבועה שלה, וכן כשם שהם שוות בעבודה כך הם שוות באכילת קדשים הבאים מחמת הרגל ברגל אין משמרות אחרות חולקין בהם.

[ח] חלק כחלק יאכלו לבד ממכריו על האבות. מה מכרו אבות זה לזה אני בשבתי ואתה בשבתך.

[י] מעביר בנו ובתו באש. אין לי אלא בנו ובתו, בן בנו ובן בתו מנין?
תלמוד לומר: כי מזרעו נתן למולך מכל מקום, ואינו חייב עד שיעבירונו דרך העברה, ואם העבירו ברגל אינו חייב על אביו ואמו ועל אחיו ולא על אחותו, ואם העביר עצמו פטור.
קסם קסמים. כענין שעשו אנשי מדין, וקסמים בידם (במדבר כ"ב ז').

מעונן. זה האוחז את העיניים.

מנחש. זה האומר פתו נפלה מפיו, מקלו נפלה מידו, בנו קורא לו מאחוריו, עורב קורא אליו, צבי הפסיקו בדרכו, נחש מימינו שועל משמאלו, אל תתחילו בזאת המלאכה, שחרית הוא, ראש חדש הוא, שבת הוא.

ויש אומרים: זה המנחש בחולדה בעופות ובדגים.

[יא] וחובר חבר. אחד חבר גדול, המקטיר לשד כדי שיחיה חברו או כדי שלא יזיקנו, וחבר קטן אלו מחברי נחשים ועקרבים, אף על גב דקא מכון דלא ליזקי.

ושואל אוב. כל אלו באזהרה לא ימצא בך, אבל בעל אוב וידעוני בכרת. והשואל מהם באזהרה.

אוב זה פיתום המדבר בין הפרקים ומבין [אצילי ידיו], ואחד המעלה בזכרו ואחד הנשאל בגלגלת.

ידעוני. זה המניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו.

ידורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה.

[כ] את אשר לא ציוויתיו לדבר. לא לו ולא ציוויתיה לנביא אחר.

ציוויתיו. זה הגונב נבואה והוא חייב מיתה בידי שמים.

פרק יט

[ב] שלוש ערים תבדיל לך. אלו של ארץ ישראל שהיא ארץ כנען שלש שבעבר הירדן כבר הבדילה משה בעבר הירדן, שנאמר: אז יבדיל משה שלש ערים (דברים ד מא).

[ג] תכין לך הדרך. כדי שיהיה כתוב בכל שיש ושיש בכל הדרך מקלט, כדי שיכיר הרוצח לאיזה מקום ינוס.

ושלשת את גבול ארצך. שיהיה בין קצה ארץ עבר הירדן עד בצר כבין בצר לרמות, וכן בין רמות לגולן, וכן בין גולן לקצה ארץ עבר הירדן.

[ה] את רעהו ביער. מה יער שהוא הפקר לכל אדם שיכנס והוא גולה על ידו, אף כל מקום שיש לנהוג רשות ליכנס בו גולה על ידיו, הא נכנס לתוך שדה חברו שלא ברשותו והרגו בעל הבית בשוגג אינו חייב גלות.

ונדחה ידו בגרזן. כשהגביה ידו לא נפל הברזל ולא נפל הברזל אלא בעת שהרכין ידו והכה את חברו, מיד הוא גולה, אבל אם הגביה ידו בגרזן ובעת שהגביה ידו נשל הברזל והרג את חברו, אין גולה על ידו.

ונשל הברזל מן העץ. והוא מקתו.

ויש אומרים: מן העץ המבוקע.

ומצא את רעהו. פרט לממציא את עצמו אחר שיצא הברזל מידו והוציא זה את ראשו והרגו שהוא פטור.

[ט] ויספת לך עוד שלש ערים. על השלש בארץ כנען הכתוב.

[יד] לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים. מכאן אמרו: שלא ישנה אדם ממנהג שנהגו ראשונים.

[טו] לא יקום עד אחד באיש. זה בנין אב שבכל התורה, כל מקום שנאמר **עד** אינו אלא שנים, עד שיאמר בו אחד.

לכל עון ולכל חטאת. [לכל עון] הוא דאינו קם אבל לשבועה קם. כיצד?

כופר אדם לחברו ממון, ועד אחד מעידו שהוא חייב לו, יתחייב לו שבועה שאינו חייב כלום.

[טז] כי יקום עד חמש באיש. בשני עדים הכתוב מדבר.

[יז] ועמדו שני האנשים. אלו בעלי דינים.

[יח] ודרשו השופטים היטב. שידרשו אותם בשבע חקירות באיזו שבוע, באיזו שנה, באיזה חדש, ומאיימין עליו וחוקרים העדות בטוב ואם נמצא אחד זומם הוזמו הכל.

[יט] ועשיתם לו כאשר זמם וגו'. והני מילי שהוזמו שניהם ועדיין לא נתחייב אותו האיש שמעידין עליו עדות שקר, שלא נהרג או שלא נגרע ממון, או לא לקה על ידיהם, אבל אם נהרג אלו שהוזמו אין נהרגין, שנאמר כאשר זמם, ולא כאשר עשה.

[כא] עין בעין. ממון.

פרק כ

[ג] על אויביכם. ולא אחיכם. שאחיכם ירחמו עליכם, כגון שעשו במלחמת יואש בן אמציה, שאעפ"י שנפלו בידם ושבאום הלבישום והחזירום למקומם, שנאמר וכל מערמיהם (הלבישום) [הלבישון] (ד"ה כח טו). ואמר: וינהלום (בחמוריהם) [בחמורים] (לפניהם) (שם), אבל אם נפלו

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 46
ביד אויביהם לא היו מרחמים עליהם, ועל כן היה צריך להחזירם שלא ינוסו שכן תחילת ניסה
נפילה.

אל ירך לבבכם. מפני (צימצום) [ציחצוח] חרבות שלהם.
אל תיראו. מפני שפעת חיילים שלהם.

[ה] **מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו.** שהוא ירא ומתיירא לאחרים
והוא ירא אם ימות במלחמה.
ואיש אחר יחנכנו. וינוס במלחמה וימס את לבב אחיו כלבבו וינוסו שתחילת נפילה ניסה. וכן
יעשה הנוטע כרם ולא היה עדיין ארבעה שנים שיחללנו וישתה ממנו, וכן **אשר ארש אשה**
ולא לקחה, וכן מי הירא ממחנות, **ורך הלבב,** שאינו יכול לראות חרבות שלופות. גדול השלום
שאפילו בשעת המלחמה ציוה הקדוש ברוך הוא לפתוח לשלום, שנאמר: והיה אם שלום
תענך ופתחה לך (פסוק יא).

[יט] **לא תשחית את עצה.** מכאן שכל המשחית דבר שיש עליו הנאה עובר בלא תשחית.
כי האדם עץ השדה. שאם יש שם עץ אחד ואינו עץ מאכל רשאים לקצצו.

[כ] **עד רדתה.** ואפילו בשבת.

פרק כא

[ב] **ויצאו זקניך.** מיוחדין.

ושופטיך. זו סנהדרין גדולה שיוצאים כולם למדידת עגלה ערופה.
ומדדו את הערים. מצוה במדידה, מהיכן מודדין אותו במקום שהוא חלל שוכב.

[ג] **עגלת בקר אשר לא עבד בה אל נחל איתן.** אשר לעולם לא נעבד.
דורשי רשומות אמרו: כך הייתה העגלה שלא נעשה בה שום מלאכה והנחל שלא נעבד ולא
נזרע. ולמה כדי שעגלה זו לא תכיר המקום ולא (תזרע) [תשתה] מן הנחל שלא יהיה שום
דרך ללכת בו, ומה שאמר וערפו שם את העגלה בנחל שמכים אותה בידה בעורף כדי שתצא
מן הנחל ותלך אל בית הרוצח.

[ו] **וכל זקני העיר הקרובים אל החלל ירחצו את ידיהם.** ועונים ואמרים: ידינו לא שפכה, וכי
בחשדא הם עומדים זקני העיר שהם הרגו אדם שצריכין לומר לו כך, אלא כך הם אומרים לא
בא לידינו אדם זה ופטרנוהו בלא אכילה ושתייה ולינה.

[ז] ועינינו לא ראו. שביקש ללכת ופטרנוהו בלא לוייה. והכהנים מתפללים ואומרים כפר לעמך ישראל, כלומר גלה לעמך ישראל מי היה הרוצח ולפי שכפר יש לו לשונות הרבה לפי שכפרה היא כמו סליחה, שנאמר: כי ביום הזה יכפר וגו' (ויקר' טז ל), וכפרה לשון ביטול, שנאמר: וכפר בריתכם וגו' (ישעי' כח יח), והנה לשון גלוי, לכך היה הקדוש ברוך הוא עושה להם נס.

[ח] ונכפר להם הדם. שהייתה העגלה מתלעתת והתולעים היו הולכים עד בית הרוצח, והתולעים היו הורגים את הרוצח אם זקני העיר צדיקים והכהנים הגונים, ואם היו רואים שלא הייתה הולכת כופין אותה שהם מכים אותה בקופיץ והייתה אסורה בהנאה שבנחל היו מניחין אותה על העגלה הערופה בנחל. והכהנים אומרים יכפר, זה לשון כפרה, והקב"ה היה מכפר להם, שנאמר: ונכפר להם הדם, ולכך הייתה בטלה ממלאכה, שהנהרג בטל ממלאכה מלעשות עוד, ולכך היה הנחל איתן שהרוצח היה איתן שלא חס עליו, כמה דתימר גוי איתן (ירמיה ה' ט"ו), לכך לא נעבד ולא נזרע שהוא וכל זרעו הרג, כמה דתימר: קול דמי אחיך צועקים וגו' (בראשית ד י).

[ט] ואתה תבער הדם הנקי מקרבך. שאם נמצא הרוצח אחר עריפת העגלה היו חייבים להרגו, ואם עושין כן אותה שעה עושין את הישר בעיני ה', לכך נאמר: **כי תעשה הישר בעיני ה'.**

פרשת כי תצא

המשך פרק כא

[י] כי תצא למלחמה. אינו אומר במלחמת מצוה ובכיבוש הארץ, שכבר הקדוש ברוך הוא אמר עליהם לא תחיה כל נשמה (דברים כ טז).

[יא] אשת יפת תואר, בין בתולה ובין בעולה ובין אשת איש ובין פנויה.

[יב] והבאתה אל תוך ביתך, למה התיר הקדוש ברוך הוא ליקח גויה במלחמה?

כדי שלא ישכב עמה בגויות, וכל כך למה?

בעבור יצר הרע, אמר מוטב שיאכלו בשר תמותות שחוטות, ולא יאכלו בשר תמותות נבלות.

וגלחה את ראשה. לכך ציוה הקדוש ברוך הוא לעשות כך, שתתגנה בעיניו ולא יקחנה.

ועשתה את צפרניה. לשון ריבוי, מה גילוח כיעור, אף עשיית ציפורניים כיעור.

[יג] והסירה את שמלת שביה. שהם היו טמאים מע"ז.

ובכתה את אביה ואת אמה. ממש.

ויש אומרים: זה ע"ז שלה, שנאמר: אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתי (ירמי' ב כז). **ירח ימים.** כדי שתסיח שם ע"ז מפיה, ולכך חייבה שתתגנה עליו וארח כל אלה אם חפץ בה גיירנה ויקחנה לאשה, ואחר שיגירנה ויבעלנה אם לא חפץ ללקחה לאשה יניחנה בת חורין ואל יחזיקנה כשפחה ואין לו רשות למכרה, שנאמר: **והיה אם לא חפצת בה.**

[יד] לא תתעמר בה. תחת אשר עניתה. שאין עושה לו שום עבדות. מהו תתעבר בה לשון שימוש, שכן במקום פרס קוראין למקום שמשתמשין עמיתרא.

[טו] כי תהיין לאיש שתי נשים וגו'. וכי יש אהובה לפני המקום או שנואה, אלא אהובה בנישואיה וישנואה בנישואיה, כגון יפת תואר שעליה נאמרה שנואה, אי נמי חייבי לאוין.

[טז] והיה ביום הנחילו את בניו. וכי ביום מנחילין ובלילה אין מנחילין נחלות, אלא שלשה בני אדם שנכנסו לבקר את החולה אם הם רוצים עושים עצמם בית דין, ואם רוצים עושין עצמם עדים, ואין יכולין לעשות עוד דין, לפי שאין דין בלילה. **לא יוכל לבכר את בן האהובה** שהוא בכור במקום שיש לשנואה בן.

[יז] יכיר. יכירנו לאחרים שיאמר להם זה בני בכור.

לתת לו פי שנים. כאחד שאם היו שני בנים יעשו מכל נכסי אביהם שלשה חלקים ויטול הבכור שני חלקים והפשוט חלק אחד.

בכל אשר ימצא לו. מלמד שאין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק.

כי היא ראשית אנו לו משפט הבכורה. מכאן אמרו: בן הבא אחר נפלים בכור לנחלה ואין בכור לכהן, שנאמר: **כי הוא ראשית אנו**, יצא נפל שאין הנפש מתאוננת עליו.

דבר אחר:

כי תהינה לאיש שתי נשים. אלו רחל ולאה האחת אהובה, שנאמר: ויאהב גם את רחל מלאה (בראשית כט ל), והאחת שנואה, שנאמר: וירא ה' כי שנואה לאה (שם שם לא).

והיה הבן הבכור לשנואה. זה ראובן שהיה בכור לאה.

והיה ביום הנחילו את בניו. כשבא להנחיל ארץ ישראל בשעת מיתתו, לא יוכל לבכר את יוסף שהיה בן רחל במקום שהיה ראובן, אעפ"י שאמר: ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך (שם מח כב), לא נקרא יוסף בכור יעקב אלא ראובן.

כי את הבכור בן השנואה יכיר. שנאמר: ראובן בכרי אתה (שם מ"ט ג'), הכירו לכל כי הוא ראשית אנו ולו לראובן משפט הבכורה ולא ליוסף משפט הבכורה. שנאמר: כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף (דה"א ה' ב'), ולא להתייחס [לבכורה] (שם שם א), שלא

מדרש אגדה לתורה * שלמה באבער * לפי דפוס וינה תרנ"ד * מהדורה מעוצבת * אתר דעת * www.daat.ac.il 49
נקרא ליוסף בכור יעקב כי אם ראובן, שנאמר: ויהיו בני ראובן בכור ישראל (במדבר א כ)
(ראובן).

[יח] כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. בן הסמוך (לבגרות) [לגבורת] ולא איש קטן פטור שלא נכנס לכלל מצות. מכאן אמרו חכמים: מאימתי נעשה בן סורר ומורה?
משיביא שתי שערות ועד שיקיף שער התחתון, הקפת גיד ולא הקפת של בצים. וכל ימיו אינו אלא שלשה חדשים בלבד.
איננו שומע בקול אביו ובקול אמו, אינו נעשה בן סורר ומורה עד שירצו שניהם.
ויסרו אותו. מתרין בו בפני שנים ומלקין אותו בפני שלשה. ואם אחר שלקה לא ישמע אליהם מוליכין אותו לבית דין, שנאמר: **ותפשו בו אביו ואמו** (פסוק י"ט). היה אחד מהם גידם או חיגר או אדם או סומא או חרש אינו נעשה בן סורר ומורה, שנאמר: **ותפשו בו אביו ואמו,** ולא גידמין, **והוציאו אותו** ולא חיגרין, **ואמרו אל זקני עירו** ולא אלמין, **בנינו זה,** ולא סומין, **איננו שומע בקולנו** ולא חרשין.

[כ] זולל וסבא. אינו נעשה בן סורר ומורה אלא עד שיאכל בשר וישתה יין, שנאמר זולל וסבא, וכתוב: אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו (משלי כ"ג כ'): ומאימתי הוא חייב? משיאכל חצי מנה בשר וישתה לוג יין מיין האיטלקי.

[כא] ורגמהו כל אנשי עירו באבנים. וכי מפני זה שאכל חצי מנה בשר ושתה לוג יין נסקל?! אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף גומר בנכסי אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב.

[כב] וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת. זה במברך השם הכתוב מדבר, אחר שנסקל צויה לתלותו, שנאמר: **ותלית אותו על עץ.**

אותו. בלא כסותו.
עץ. שומע אני בין תלוש בין מחובר, תלמוד לומר: **כי קבר תקברנו,** מי שאינו מחוסר אלא קבורה יצא זה שהוא מחוסר קציצה וקבורה.
וכיצד תולין אותו?

משהין אותו עד סמוך לשקיעת החמה וגומרין את דינו וממיתין אותו ואחר כך תולין אותו. אחד קושר ואחד מתיר כדי לקיים בו מצות תלייה.
כיצד תולין אותו?

משקיעין את הקורה בארץ, והעץ יוצא ממנה, ומקיף שתי ידיו זו על זו, ותולה אותו ומתירין אותו מיד, ואם לאו עוברים בלא תעשה, שנאמר: **לא תלין נבלתו על העץ,** מכאן למלין את מתו שעובר בלא תעשה.

[כג] כי קללת אלוהים תלוי. שאומרים מפני מה זה תלוי, על שבירך את השם ונסקל, וכל הנסקלין נתלין, מה מקלל זה בסקילה והוא נתלה, אף כל הנסקלין נתלין.

פרק כב

[א] והתעלמת מהם. וכתוב אחד אומר: **לא תוכל להתעלם** (פסוק ג'), כיצד יתקיימו השני מקראות הללו?

אם כהן והוא בבית הקברות או זקן [ואינו] לפי כבודו, אז והתעלמת, ואם לאו לא תוכל להתעלם.
השב תשיבם לאחיר. אפילו מאה פעמים.

[ב] והיה עמך עד דרוש אחיר אותו. דורשהו אם [רמאי הוא אם] אינו רמאי, ואל תתן לו עד שיתן לך סימנים.
והשבותו לו. שאם היה הוא בעצמו תועה יראה להשיבו אל הדרך שיכיר.

[ה] לא יהיה כלי גבר על אשה. ונכנס למקום אנשים לזנות.
וכן **לא ילבש גבר שמלת אשה.** והוא יכנס במקום הנשים לזנות.

דבר אחר:

לא ילבש גבר. שלא יעביר בית השחי ובית הערוה בתער בדרך שהנשים עושים.

[ו] כי יקרא קן צפור. מכאן שאינו חייב לחפש אחריו.
בדרך. פרט למזומן.

לא תקח האם על הבנים. בזמן שהיא עליהם הרי הוא בלא תקח, ואם אינה עליהם ויכול לתפשה אינו חייב לשלחה.

[ז] שלח תשלח. אפילו מאה פעמים.

למען ייטב לך. בעולם הזה, ואחר כך והארכת ימים לעולם שכולו ארוך וחיים.
בוא וראה מתן שכרן של מצות, זאת מצוה קלה שאין בה חסרון כיס [כך], קל וחומר שאר מצות שיש בהם חסרון כיס.

[ח] ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו. ראוי היה זה מששת ימי בראשית אלא הזהר שלא תגלגל חובה זו על ירך ותקרא חייב.

[ט] פן תקדש. פן תוקד באש. מכאן שכלאי הכרם אסורים בהנאה.

[י] לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, לפי שאין כוחם שווה. לפי שהשור מעלה גרה, ונראה לחמור כאלו אוכלי ויהיה לחמור צער, צער בעלי חיים אסור.

[יא] צמר ופשתים יחדיו. ולמה אלא מפני שקין הביא ממותר מאכלו מזרע פשתן והביאו לה' מנחה, והבל הביא מבכורות צאנו שלא נגזזו מנחה לה', ונתקבל מנחתו של הבל, ולא נתקבל מנחתו של קין, אמר הקדוש ברוך הוא: יהא מנחתן של אלו דוגמא לדורות משום שלא נשתוו, כך לא יתערבו במלבושי שעטנז. אין כלאים מן התורה עד שיהיה שוע וטווי וגוז והוא ארוג. אבל מדברי סופרים התפירה מן הטווי הוא במקום ארוג והלבדים אעפ"י שאין להם משום טווי וארוג יש בהם משום שוע.

[יב] גדילים תעשה לך. סמך הכתוב לכלאים, שהכלאים על הציצית מותר לעשות הסדין של פשתן ציצית של צמר, אבל חכמים פטרו הסדין להטיל בהם הציצית משום כסות לילה.
על ארבע כנפות כסותך. ולא בעלת שש ולא בעלת חמש.
כסותך. ולא שאולה.
אשר תכסה בה. מצות ציצית אפילו בסומא.

[יד] ולא מצאתי לה בתולים. כלומר שמביא הבעל עדים שזינתה לאחר שנתארסה בבית אביה.

[טו] ולקח אבי הנערה ואמה. שיביאו עדים שיזימו לעדי הבעל.

[יז] ופרשו השמלה. שיהיו הדברים מחוורים כשמלה כי עדי שקר הם.

[יח] ויסרו אותו. זו מלקות.

[כ] ואם אמת היה. שלא יכול הבעל להזימם ולא כדי להכחישם חייבת סקילה.

[כא] כי עשתה נבלה בישראל. לאחר שהייתה מאורסת לו. מכאן אתה אומר שזינתה והיא פנויה שאין עליה שום חיוב, שכן כתיב עליה: כי יפתה איש (נערה) [בתולה] (שמות כ"ב ט"ו).

[כב] ומתו גם שניהם. בחנק.

ומה גם?

שאם הייתה מעוברת אין ממתנינים לה עד שתלד.

[כז] כי כאשר יקום איש. וכי מה למדנו מרוצח, אלא הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מקיש רוצח לנערה המאורשה, מנין שניתן להצילה בנפשו, דכתיב: ואין מושיעה לה, מושיע לה בבל דבר שאתה יכול להושיעה.

[כט] ולא תהיה לאשה. מה בין אונס למפתה?

במפתה לא נאמר בו ולו תהיה לאשה, שאם רוצה לא יקחנה ואם יקחנה יכול לשלחה, אבל **אונס** שותה בעציצו, אפילו סומא אפילו בעלת מום, יקחנה בעל כורחו. **ולא יוכל לשלחה כל ימיו.**

פרק כג

[א] לא יקח איש את אשת אביו. אזהרה אחר מיתת אביו.

ערות אשת אביך לא תגלה. בחיי אביו.

תרי קראי למה לי?

לאורויי שחייב על אשת אביו בחייו, ואידך שחייב נמי לאחר מיתת אביו.

ולא יגלה כנף אביו. באנוסת אביו ובמפלות אביו הכתוב מדבר דברי ר' יהודה, וחכמים אומרים: כנף הראוי לאביו, כלומר אביו שראה כנף הראוי לו ועבר עליו בשלשה לאוין לאו של דודתו.

[ב] לא יבוא פצוע דכה. נאמר: **לא יבוא פצוע דכה**, ונאמר: **לא יבוא ממזר**, מה להלך בידי (שמים) [אדם], אף כאן בידי שמים.

פצוע. בכלן, בין שנפצע הגיד בין שנפצעו חוטי הביצים.

דכה. בין שנידך הגיד בין שנידכו הבצים.

כרות. בין שנכרת הגיד בין שנכרתו חוטי הביצים.

ומנין שבאותו מקום?

דומיא דכרות שפכה.

מה להלן מאותו מקום אף פצוע דכה מאותו מקום.

והתם מנין?

דכתיב: כרות שפכה שעל ידי כריתה.

שלא על ידי כריתה מלקה לאפוקי משאר מקומות שבין כך ובין כך שופך.

בקהל ה'. ליקח בת ישראל שהוא ממזר וזרעו זרעו עד סוף כל הדורות שאינם יכולים ליקח בת ישראל.

ומנין הוא נעשה ממזר?

מחייבי מיתות בית דין.

ויש אומרים: מחייבי כריתות, מאן דאמר שהוא ממחייבי כריתות משום דסמוך ליה לא יגלה כנף אביו, ומוקמינא באנוסת אביו, ומאן דאמר ממחייבי מיתות בית דין דאוקימנא לא יקח איש את אשת אביו שהוא ממחייבי מיתות בית דין.

[ד] לא יבא עמוני ומואבי. גר עמוני הבא מהם לא יכול ליקח בת ישראל.

[ה] על דבר אשר לא קדמו אתכם. לא זכרו הטובה שעשה אברהם ללוט, שאלמלא אברהם לא נמלט לוט מסדום, שנאמר: ויהי בשחת אלוהים את ערי הכנען ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה, (בראשית יט כט), והם לא באו מעולם אלמלא לא ניצל לוט. ועוד **אשר שכר עליך.** אבל הנשים אם מתגיירות יכול ישראל לישא מהם, כי הלכה שעמוני אסור ולא עמונית, מואבי אסור ולא מואבית, מפני שאין דרכם לקדם נשים לפני אנשים, שנאמר: כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד).

[ז] לא תדרוש שלומם. שאם באו להלחם על עירם לא יקראו להם תחלה לשלום. **וטובתם.** שיכרתו כל עצי מאכל שלהם.

[ח] לא תתעב אדומי לא תתעב מצרי. גרים הבאים דור שלישי יכולים ליקח בת ישראל.

[יא] ויצא אל מחוץ למחנה. איזה חוץ, זה מחנה שכינה.

לא יבא אל תוך המחנה. זה מחנה לווייה. מכאן לבעל קרי שמשתלח חוץ לשני מחנות.

[יב] והיה לפנות ערב. טרם ביאת השמש יטבול ולא יהיה טהור עד שיעריב עליו השמש, שנאמר: **וכבוא השמש.**

[יד] ויתד תהיה לך על אזנך. אינו אומר זיינך [אלא] אזנך, מכאן אמרו: לך נעשו אצבעותיו של אדם כיתדות, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון ישים אצבעותיו על אוזניו שלא ישמע אותו.

[טז] לא תסגיר עבד אל אדוניו. בעבד הכנעני הבורח מחוצה לארץ לארץ ישראל.

[יח] לא תהיה קדשה. שלא תהיה פנויה שתקדיש את הארץ לדעת שכל מי שהוא רוצה לבוא על האשה ישכב עמה. ולא יגע בעריות כדרך שהגויים עושים.
וכן **לא יהיה קדש.** שלא יהא זכר מקדיש עצמו למשכב זכור כדרך שהגויים עושים. ואין קדש אלא לשון זימן, שנאמר: התקדשו למחר (במדבר יא יח).

[יט] ומחיר כלב. שאם חלקו אחיו או שותפין ונטל זה בחלקו טלה כנגד כלב, אותו טלה אינו ראוי לקרבן, אבל ראוי הוא לבדק הבית, שלכך נאמר: לכל נדר. גם שניהם. לרבות חילופיהן שהוא כיוצא בהם.

[כב] כי תדור נדר. אין לי אלא נדר. נדבה מניין?

נאמר כאן נדר, ונאמר להלן נדר, שנאמר: ואם נדר או נדבה (ויקרא ז טז), מה [נדר האמור להלן נדר ונדבה אף נדר האמור כאן נדר ונדבה, ומה נדר האמור כאן **לא תאחר לשלמו** אף נדר האמור להלן לא תאחר לשלמו].
מכאן ועד סוף הספר חסר, כי נאבד הסיום מגוף הכ"י וחבל על דאבדין ולא משתכחין.